Державна наукова установа
«Інститут освітньої аналітики»

АНАЛІЗ СТАНУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

В рамках реалізації Проєкту 101132435 — SKILLS4JUSTICE Topic: HORIZON-CL2-2023-TRANSFORMATIONS-01-03 «ПАРТНЕРСТВО НАВИЧОК ДЛЯ СТІЙКОЇ ТА СПРАВЕДЛИВОЇ МІГРАЦІЇ»

2025

Державна наукова установа
«Інститут освітньої аналітики»

Аналітична записка

АНАЛІЗ СТАНУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

(в рамках реалізації Проєкту 101132435 — SKILLS4JUSTICE Topic: HORIZON-CL2-2023-TRANSFORMATIONS-01-03 «ПАРТНЕРСТВО НАВИЧОК ДЛЯ СТІЙКОЇ ТА СПРАВЕДЛИВОЇ МІГРАЦІЇ»)

Київ – 2025

НАУКОВИЙ КОЛЕКТИВ АВТОРІВ

Литвинчук А. О., кандидат економічних наук, старший дослідник, директор ДНУ «Інститут освітньої аналітики»;

Мельник С. В., кандидат економічних наук, доцент, заслужений економіст України, завідувач сектору вищої освіти відділу освітньої статистики і аналітики ДНУ «Інститут освітньої аналітики»;

Терещенко Г. М., кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з науково-організаційної роботи ДНУ «Інститут освітньої аналітики»

ЗМІСТ

ВСТУП **4**
1. Аналіз зовнішньої трудової міграції **6**
1.1. Аналіз зовнішньої трудової міграції з України до європейських країн 6
1.1.1. Період до 2014 року 6
1.1.2. Період після 2014 року 8
1.2. Аналіз трудової імміграції до України у період до 2014 року 11
1.3. Аналіз законодавчо-нормативної та інституціональної бази трудової міграції з України до країн ЄС 13
1.4. Аналіз законодавчо-нормативної та інституціональної бази трудової імміграції до України 15
2. Аналіз внутрішнього переміщення населення в умовах активної фази війни **18**
2.1. Обсяги вимушено переміщених осіб (ВПО) 18
2.2. Нормативна та інституційні бази, що регулюють життєзабезпечення ВПО 22
2.3. Рівень підтримки ВПО та роль стейкхолдерів у її забезпеченні 25
2.3.1. Загальний рівень підтримки 25
2.3.2. Обсяги та джерела фінансування 27
2.3.3. Житло, інфраструктура та доступ до послуг 30
2.3.4. Роль стейкхолдерів 33
2.4. Проблеми ВПО 34
2.5. Аналіз внутрішньої релокації підприємств 41
3. Аналіз зовнішньої міграції населення в умовах активної фази війни **47**
3.1. Біженці та інші мігранти до країн Європи 47
3.2. Біженці та інші мігранти до інших країн 52
3.3. Українці, які залишилися на окупованих територіях та беруть участь у міграційних процесах до країни-агресорки з її сателітами 56
Висновки та рекомендації **58**

ВСТУП

Актуальність підготовки аналітичної записки зумовлена суттєвими змінами в міграційних процесах України, що відбулись через масштабну зовнішню і внутрішню міграцію населення, викликану війною та її наслідками. З початку 2014 року Україна стала свідком великого потоку вимушено переміщених осіб (ВПО), а також зростання кількості українців, які виїжджають за кордон з різних причин, зокрема й через небезпеку та економічні труднощі. В умовах активної фази війни ці процеси набули нових рис та масштабів і потребують комплексного аналізу з погляду демографічних, соціальних, економічних та політичних аспектів.

Дослідження міграційних процесів в Україні є вкрай важливим для розробки ефективних стратегій підтримки біженців і ВПО, їх соціальної, професійної, психофізіологічної та фізичної адаптації, а також для планування розвитку економічної та соціальної політики й інфраструктури в умовах постійних змін. Крім того, вивчення впливу міжнародної міграції на країни Європи та інші регіони є необхідним для кращого розуміння мотивацій біженців, їхніх потреб та проблем, що виникають під час адаптації до нових умов. Тому аналіз цих процесів має ключове значення для удосконалення політики у сфері міграції та соціальної підтримки «біженців» від війни, внутрішньої релокації підприємств тощо.

Мета дослідження полягає в детальному аналізі міграційних процесів в Україні, зокрема зовнішньої трудової міграції, внутрішнього переміщення населення, а також релокації підприємств у контексті активної фази війни. Звіт має на меті виявлення основних тенденцій, проблем і викликів, пов’язаних з міграцією, а також оцінку ефективності нормативно-правової та інституціональної бази, що регулює ці процеси в умовах сьогодення. Результати аналізу сприятимуть розробленню та запровадженню на практиці рекомендацій щодо удосконалення політики у сфері міграції, соціальної підтримки ВПО та адаптації до нових умов відповідних категорій населення і підприємств.

Очікувані результати від цього дослідження полягають у глибокому розумінні та оцінці впливу міграційних процесів на соціально-економічну ситуацію в Україні насамперед в умовах війни. Визначення основних тенденцій, проблем і викликів допоможе сформулювати рекомендації щодо вдосконалення політики в галузі міграції, підтримки ВПО та релокованих підприємств, їх адаптації до нових умов.

Мета та очікувані результати від проведення дослідження дають змогу сформулювати відповідні завдання:

- аналіз і прогнозування тенденцій міграційних процесів, зокрема необхідно визначити, як зміни в зовнішній та внутрішній міграції впливають на демографічну ситуацію, економіку та соціальну інфраструктуру України, що допоможе спрогнозувати майбутні тенденції і розробити стратегії для управління міграційними потоками;

- оцінка ефективності нормативно-правової бази, що передбачає виявлення недоліків у нормативно-правовій та інституційній базі, яка регулює міграцію та підтримку ВПО, що дозволить зробити конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства та механізмів підтримки переміщених осіб та адаптації до нових умов;
- ідентифікація проблем і потреб ВПО та інших категорій мігрантів, що полягає в докладному вивченні проблем, з якими вони стикаються, зокрема доступ до житла, роботи, освіти та медичних послуг, дозволять визначити пріоритетні напрями для державної підтримки і волонтерських ініціатив;
- рекомендації для релокації підприємств та адаптації економіки, що передбачає розроблення практичних рекомендацій щодо підтримки переміщених підприємств, включно з державними програмами для підтримки бізнесу в умовах війни та покращення адаптаційних механізмів для закладів освіти, охорони здоров'я, культури;
- інтернаціональний контекст та підтримка біженців, вивчення міжнародної міграції українців до країн Європи та інших регіонів, зокрема визначення основних проблем і мотивацій до повернення, що дозволить Україні краще розуміти потреби своїх громадян за кордоном і створити програми підтримки для їх повернення;
- підвищення ефективності міграційної політики, зокрема завдяки глибокому аналізу міграційних процесів, звіт має забезпечити рекомендації для вдосконалення державної політики щодо управління міграцією, зокрема в контексті війни та повоєнного відновлення.

1. АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

1.1. Аналіз зовнішньої трудової міграції з України до європейських країн

1.1.1. Період до 2014 року

Трудова міграція

У період 2004–2013 рр. зовнішня трудова міграція з України стала одним із ключових соціально-економічних процесів, що істотно впливав як на внутрішній ринок праці, так і на транснаціональні міграційні системи. За різними оцінками, у період з 2004 по 2013 рік зовнішня трудова міграція з України до країн Європи була значною, і кількість мігрантів зростала, що було пов'язано з численними економічними та політичними чинниками.

За оцінками Світового банку, Міжнародної організації праці (МОП), МОМ та інших міжнародних інституцій, на початку 2010-х років понад 6 млн громадян України перебували за кордоном, левова частка яких була залучена саме до трудової міграції. При цьому переважна більшість міграційних потоків мала неформальний характер, що ускладнювало статистичний облік і формування ефективної міграційної політики. Середньорічна кількість трудових мігрантів становила близько 3,5–4 млн осіб[1].

Основними країнами призначення для трудових мігрантів з України в період за 2004–2013 рр. були Польща, Чехія, Італія, Іспанія тощо.

Найбільшим напрямком для українських трудових мігрантів була Польща. Починаючи з 2004 року, після вступу Польщі до ЄС, українці почали активно виїжджати до цієї країни. Польща посідала провідне місце завдяки географічній близькості, культурно-мовній спорідненості та економічним чинникам. Після вступу країни до ЄС у 2004 р. відбувся значний відтік польської робочої сили до Західної Європи, що створило вакантні ніші на ринку праці, які почали заповнювати українці. За експертними підрахунками, чисельність українських працівників у Польщі зросла від приблизно 100 тис. осіб у 2004 р. до 1,2 млн у 2013 р.

За приблизними підрахунками у Польщі було зайнято громадян України:

- 2004 рік – приблизно 100 тис. осіб;
- 2007 рік – понад 300 тис. осіб;
- 2010 рік – понад 700 тис. осіб;
- 2013 рік – близько 1,2 млн осіб.

Чисельність українців, які працювали в Чехії, за цей період також збільшувалась з кожним роком, а саме:

- 2004 рік – близько 50 тис. осіб;
- 2007 рік – близько 100 тис. осіб;
- 2010 рік – близько 150 тис. осіб;
- 2013 рік – понад 200 тис. осіб.

[1] Migration. *World Bank Group*. URL: https://www.worldbank.org/en/topic/migration.

Італія була популярним напрямком для українських жінок, зокрема для роботи в домашньому господарстві. Загалом до 2013 р. понад 200 тис. українок (в основному) перебували в Італії.

Іспанія також мала велику чисельність українських трудових мігрантів, особливо у 2000-х роках. У 2013 р. чисельність українців цієї категорії в Іспанії перевищувала 150 тис. осіб.

Німеччина, Португалія, Франція та ще деякі країни ЄС, також мали певну частку трудових мігрантів з України.

Основні галузі економіки, у яких працювали мігранти з України за 2004–2013 рр. були будівництво та сільське господарство; велика частина жінок працювала у сфері послуг, доглядаючи за літніми людьми або працюючи в домашніх господарствах. Трудові мігранти також працювали в торгівлі, ресторанах, готелях і на роботах, що потребують низької професійної кваліфікації.

Серед основних чинників цієї трудової міграції виділяли:

- економічні – передусім це безробіття в Україні та низька заробітна плата змушували багатьох українців шукати роботу за кордоном;
- політичні – пов'язані із нестабільністю після помаранчевої революції 2004 року та економічної кризи в Україні у 2008 році, багато людей шукали кращих умов для праці та життя за кордоном;
- міжнародна міграційна політика, наприклад, той факт, що Польща у 2004 р. стала членом ЄС, а також лібералізація трудової міграції зробили країни ЄС більш доступними для українців.

Тож можна зробити певні висновки, що у період 2004–2013 рр. трудова міграція з України до країн Європи стала достатньо масовим явищем. Найбільше українців виїжджало до Польщі, Чехії та Італії. Міграція мала суттєвий економічний вплив на Україну, зокрема через грошові перекази, що сприяли покращенню фінансового становища багатьох сімей в Україні. Однак ситуація, коли велика частка працівників, які тимчасово залишили Батьківщину, створювала проблеми для економіки країни, зокрема через відтік робочої сили.

Масова трудова міграція мала як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, грошові перекази, що становили мільярди доларів щорічно, забезпечували додаткові джерела доходів для українських домогосподарств, знижували рівень бідності та підвищували соціальну мобільність. З іншого боку, масштабний відтік робочої сили, зокрема молодого та працездатного населення, призводив до деформації національного ринку праці, демографічних дисбалансів і втрати людського капіталу. Отже, у 2004–2013 рр. трудова міграція з України трансформувалася з епізодичного явища в стійку соціально-економічну тенденцію, що формувала транскордонні міграційні потоки і мала стратегічний вплив на розвиток українського суспільства та його інтеграцію в європейський простір.

Академічна міграція

Академічна міграція від часу здобуття Україною незалежності й до сьогодні залишається серйозною проблемою. За останні десятиліття країна втратила значну частину своїх науковців. Якщо у 1990 р. в Україні налічувалося

313 079 дослідників, то у 2012 р. році їхня кількість скоротилася майже в чотири рази – до 82 032 науковців. Багато з тих, хто виїхав, були висококваліфікованими фахівцями: 42,8 % українських мігрантів мали вищу освіту, 1,4 % – ступінь кандидата наук, 0,3 % – доктора наук. Водночас майже половина з них не змогли за кордоном знайти роботу за фахом, що свідчить про феномен «brain waste» – втрату кваліфікованих кадрів через структурні диспропорції на міжнародному ринку праці.

Хоча академічна міграція в країні відбувається постійно, її інтенсивність змінюється. Наприклад, у 1996 р. Україну залишили 187 кандидатів і 90 докторів наук, у 2012 р. – 51 кандидат і лише 5 докторів наук. Основні напрямки наукової еміграції були: США, росія, Німеччина та Ізраїль. У період 1996–2012 рр. до США виїхали 354 кандидати наук, до росії – 298, до Ізраїлю – 275, до Німеччини – 213. Для докторів наук картина подібна, а найбільше їх виїхало до росії (212 осіб) і США (183 особи).

Ще одна проблема академічної мобільності – відтік студентів. Українська молодь усе частіше обирає навчання за кордоном, що збільшує ризики подальшої еміграції. У 2012/2013 н. р. найбільше студентів з України навчалося в Польщі (9 620 осіб), Німеччині (488 осіб), Чехії (1 782 осіб) та росії (близько 5 000 осіб на денній та 6 845 на заочній формі навчання відповідно). Польща в ЄС стала беззаперечним лідером, оскільки українці становлять 37 % усіх іноземних студентів у цій країні.

Особливо гостро проблема стосується науковців, які прагнуть продовжити дослідження на міжнародному рівні. У 1997–2011 рр. 735 українців отримали докторські ступені в США. Найпопулярнішими напрямами стали фізика та астрономія (133 особи), суспільні науки (109 осіб), інженерія (104 особи) та математика (99 осіб). Втрата таких фахівців – значний удар по науковому потенціалу країни.

Головна причина відтоку науковців – низьке фінансування науки в Україні. У 1996 р. на наукову діяльність держава фінансувала видатки в розмірі 1,36 % від ВВП, а в 2012 р. – лише 0,8 %. Протягом останніх семи років фінансування науки тримається на рівні 0,3 % від ВВП, що значно нижче за світові стандарти. У закладах вищої освіти ситуація ще гірша: у 2013 р. на університетську наукову діяльність виділялося лише 0,6 % від загальних витрат на вищу освіту[2].

1.1.2. Період після 2014 року

Після початку гібридної агресії рф проти України у 2014 році, що проявилася через анексію Автономної Республіки Крим та збройний конфлікт на сході держави, міграційні процеси вийшли на якісно новий рівень. Україна опинилася перед комплексом викликів, що поєднували внутрішньополітичну кризу, падіння економічних показників, руйнування промислової інфраструктури Донбасу, а також різке зростання безпекових ризиків для населення. Сукупність цих факторів спричинила значне посилення зовнішньої трудової міграції, що стала однією з адаптаційних стратегій українських

[2] *Світящук І., Стадний Є.* Академічна міграція / Центр дослідження суспільства. URL: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/050/original/AcademicMigration_CSR.pdf?1404815631.

домогосподарств у кризових умовах. Відтік працездатного населення набув масштабів, що істотно вплинули як на національний ринок праці, так і на європейські ринки праці, куди спрямовувалися основні потоки.

Посилення міграційних процесів після 2014 року було зумовлене багатовимірними чинниками. По-перше, різке скорочення робочих місць у промисловості, особливо в металургії та вуглевидобутку, посилило структурне безробіття в регіонах, що раніше були базою трудових ресурсів. По-друге, падіння рівня життя, девальвація національної валюти та стагнація заробітних плат стимулювали трудову міграцію навіть серед тих категорій населення, які раніше не розглядали виїзд як реальну стратегію. По-третє, посилення соціальної нестабільності та зростання невизначеності щодо майбутнього формували мотиваційне підґрунтя для пошуку довгострокових перспектив за кордоном, включно з освітніми й професійними можливостями.

Після 2014 року зовнішня трудова міграція з України перетворилася на системне явище, яке мало як короткострокові наслідки (зменшення напруженості на внутрішньому ринку праці та зростання обсягів приватних грошових переказів), так і довгострокові (демографічне старіння, «відтік мізків» і зниження рівня відтворення трудового потенціалу). З огляду на масштабність цього процесу трудова міграція стала невід'ємним елементом соціально-економічної реальності України в посткризовий період, водночас зміцнивши її інтеграційні зв'язки з Європейським Союзом.

Основні чинники трудової міграції в період 2014–2022 рр. стали:

- економічні (різке падіння ВВП у 2014-2015 роках, девальвація гривні, зростання безробіття);
- безпекові (активні бойові дії на Сході країни, ризики для життя цивільного населення);
- соціальні (скорочення рівня добробуту, погіршення соціальних послуг (особливо на прифронтових територіях);
- безвізовий режим з ЄС з 2017 року, відкриття нових можливостей для легального працевлаштування, зокрема в Польщі, Чехії, Угорщині, Словаччині.

Польща стала головним напрямом трудової міграції з України. У 2016 р. в Польщі працювало легально близько 1,2 млн громадян України. У 2017 р. було видано 1,7 млн короткострокових дозволів на роботу для українців, що в 8 разів більше, ніж у 2013 р.[3] За даними польських джерел, на кінець 2021 р. в країні постійно працювало близько 1,5 млн українців. За офіційними даними польських джерел, на кінець 2021 р. в Польщі постійно працювало близько 1,35 млн громадян України. Ця оцінка базується на даних Головного статистичного управління Польщі (GUS) та була оприлюднена в аналітичному огляді «The War in Ukraine and Migration to Poland: Outlook and Challenges»[4]. Крім того, згідно з даними ZUS (Zakład Ubezpieczeń Społecznych), на кінець 2021 р. 627 тис.

[3] Ukrainian citizens in the EU / Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=572558&utm_source=chatgpt.com.

[4] *Duszczyk M., Kaczmarczyk P.* The War in Ukraine and Migration to Poland: Outlook and Challenges. *Intereconomics*. 2022. Vol. 57, No. 3. URL: https://www.intereconomics.eu/contents/year/2022/number/3/article/the-war-in-ukraine-and-migration-to-poland-outlook-and-challenges.html?utm_source=chatgpt.com.

українців були зареєстровані в системі соціального страхування Польщі. Це свідчить про значну частку легально працевлаштованих українських громадян у країні[5]. Отже, загальна кількість українських трудових мігрантів у Польщі на кінець 2021 р. оцінюється в діапазоні від 1,35 до 1,5 млн осіб, залежно від методології підрахунку та джерела даних.

У Чехії кількість українських трудових мігрантів у 2021 р. сягнула понад 200 тис. осіб.

Італія, Іспанія та Німеччина також традиційно приймали українських мігрантів, однак тут переважали не трудові мігранти нового періоду, а ті, хто переїхав у 1990–2000-х роках і в цей час активізував процедури легалізації або зміни статусу.

Загалом, за оцінками різних міжнародних організацій (IOM, Eurostat), до лютого 2022 р. за кордоном працювало від 2,5 до 3 млн українців, із них понад 70 % у країнах ЄС. Узагальнені дані також представлені в табл. 1.1.1.

Таблиця 1.1.1

Країни перебування

Країна	Орієнтовна кількість українців станом на 2021 р., *тис. осіб*	Основні сектори
Польща	1500,0	Будівництво, сільське господарство, логістика, послуги
Чехія	200,0	Промисловість, логістика, догляд за літніми
Італія	230,0	Догляд за людьми похилого віку, домашнє господарство
Німеччина	150,0	Сільське господарство, сфера обслуговування
Іспанія	100,0	Сільське господарство, готельний бізнес

Складено авторами за даними IOM, Eurostat.

Вищезазначені тенденції трудової міграції 2014–2022 рр. мали для України комплексні та амбівалентні соціально-економічні наслідки. З одного боку, позитивний ефект проявився у рекордних обсягах грошових переказів (понад 15 млрд дол. США у 2021 р. за даними НБУ), які стали важливим компенсаторним механізмом для підтримки внутрішнього споживчого попиту, валютної стабільності та фінансової рівноваги домогосподарств. Крім того, участь українських працівників у сегментах європейського ринку праці сприяла підвищенню їхньої професійної мобільності, формуванню транснаціональних соціальних мереж і накопиченню людського капіталу у вигляді нових навичок, мовної та міжкультурної компетентності. Частина мігрантів здобувала додаткову освіту за кордоном або проходила неформальне навчання, що розширювало можливості їхньої подальшої інтеграції як у країнах перебування, так і

[5] Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych 2023 / Departament statystyki i prognoz aktuarialnych. Warszawa, 2024. URL: https://www.zus.pl/documents/10182/2322024/Cudzoziemcy%2Bw%2Bpolskim%2Bsystemie%2Bubezpiecze%C5%84%2Bspo%C5%82ecznych_2023.pdf.

потенційно на українському ринку праці у разі повернення. Також зовнішня трудова міграція виконувала роль «демографічного клапана», частково зменшуючи надлишковий тиск на внутрішній ринок праці в умовах економічної рецесії та структурних диспропорцій.

З іншого боку, негативні наслідки були не менш суттєвими й мали стратегічний характер. Масовий виїзд молодого та працездатного населення призводив до зменшення демографічного потенціалу країни та пришвидшення процесів старіння суспільства. Значний «відтік мізків» і втрата висококваліфікованих фахівців, які вимушено працевлаштовувалися на низькокваліфікованих роботах за кордоном, спричиняли деформацію структури людського капіталу. Додатковим соціальним викликом став феномен «розриву сімей», що супроводжувався погіршенням психологічного клімату, зростанням кількості неповних сімей, появою нових форм соціальної вразливості серед дітей і літніх осіб, які залишалися в Україні без належної підтримки. Для економіки загалом характерним було виникнення «пастки трудової міграції»: короткострокове підживлення економіки валютними надходженнями поєднувалося з довгостроковими ризиками втрати трудового потенціалу й інноваційного розвитку.

Трудова міграція у 2014–2022 рр. постала не лише як реакція на кризові економічні та безпекові чинники, але й як структурний елемент трансформації українського суспільства в умовах глобалізації та європейської інтеграції. Вона стала індикатором як вразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх шоків, так і високої мобільності українського населення. Цей процес сформував нову реальність, у якій трудова міграція виконує одночасно роль джерела фінансової стабільності, соціального ризику та стратегічного виклику для державної політики у сфері зайнятості, демографії та національної безпеки.

1.2. Аналіз трудової імміграції до України у період до 2014 року

За даними Державної служби статистики України, Державної міграційної служби, а також аналітичних звітів українських та міжнародних дослідницьких центрів, у період 2004–2013 рр. зовнішня міграція до України характеризувалася динамічними змінами під впливом комплексу політичних, економічних та соціальних чинників. Попри певну нестабільність, Україна загалом зберігала відносно позитивне міграційне сальдо (кількість прибулих перевищувала кількість вибулих), що вирізняло її серед країн Центрально-Східної Європи, де від’ємне сальдо міграції було типовим. Водночас темпи цього приросту поступово знижувалися, що відображало як погіршення соціально-економічної ситуації всередині країни, так і трансформацію глобальних міграційних потоків.

Основними країнами-донорками мігрантів у цей період залишалися держави пострадянського простору: росія, Білорусь, Молдова, Узбекистан, Вірменія та Азербайджан. Частка вихідців із цих країн стабільно перевищувала 70–80 % від загального потоку. Важливою тенденцією було також повернення етнічних українців, які на початку 1990-х років емігрували до країн СНД, але

через економічну нестабільність та низькі перспективи розвитку поверталися на історичну батьківщину. Одночасно зростали міграційні потоки з Азії, особливо з Китаю, В'єтнаму, Туреччини та Афганістану. Вони мали іншу соціально-економічну структуру: переважно студенти, підприємці малого бізнесу, а також робітники у сфері торгівлі та промисловості. У цей же період почав формуватися новий сегмент міграції з країн Близького Сходу та Африки – здебільшого у вигляді біженців, шукачів притулку та студентів.

За офіційною статистикою, загальна кількість прибулих до України у 2004–2013 рр. коливалася в межах 25–35 тис. осіб на рік. У 2005–2008 рр. середньорічне міграційне сальдо становило близько 14–16 тис. осіб. Після світової економічної кризи 2008–2009 рр. і особливо з 2010 року, обсяги імміграції почали знижуватися. Це було пов'язано не лише зі зниженням темпів економічного розвитку України, але й із невизначеністю у сфері державної міграційної політики, що не забезпечувала достатньої інституційної підтримки та правових гарантій для мігрантів.

Основними категоріями іммігрантів були трудові мігранти, студенти, біженці та шукачі притулку, а також особи, що прибували для возз'єднання сімей. Найчисельнішу групу становили трудові мігранти, більшість яких працювали в будівництві, промисловості та торгівлі, часто без офіційного оформлення, що призводило до поширення нелегальної зайнятості та зниження рівня соціального захисту. Значним сегментом стали студенти, зокрема з Китаю, Туркменістану, Індії та африканських країн, що зумовило поступове формування міжнародного освітнього простору в Україні. Біженці та шукачі притулку, здебільшого з Афганістану, Іраку та Сирії, формували менш чисельну групу, проте саме їхня інтеграція була найбільш проблемною через складність процедур легалізації та обмеженість соціальної інфраструктури.

Також за оцінками міжнародних організацій та дослідницьких центрів (IOM, ICMPD, UN DESA)[6], імміграційні потоки до України у досліджуваний період мали здебільшого регіонально-орієнтований характер і були менш масштабними порівняно з обсягами еміграції. Експертні оцінки вказують, що чисельність іноземців, які постійно або тимчасово проживали на території України у 2010-х роках, коливалася в межах 230–300 тис. осіб, що становило менше 1 % від загальної чисельності населення країни. При цьому близько 80 % прибулих становили вихідці з країн пострадянського простору, насамперед росії, Молдови та Білорусі. У структурі імміграції зберігалася висока частка етнічних українців, які поверталися з країн СНД унаслідок соціально-економічної нестабільності та обмежених можливостей для працевлаштування у регіоні. Експертні дослідження також акцентували на зростанні студентської мобільності: кількість іноземних студентів в Україні у 2013 р. перевищила 60 тис., найбільше з Китаю, Туркменістану, Індії та африканських країн. Ці дані свідчать, що, хоча імміграція не була домінуючим фактором у демографічних

[6] Migration in Ukraine. Facts & Figures / International Organization for Migration (IOM). 2013. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/eng_ff_f.pdf?utm_source=chatgpt.com.

процесах України до 2014 р., вона поступово набувала значення як джерело людського капіталу та чинник розвитку освітнього і культурного середовища[7].

Таким чином, у 2004–2013 рр. Україна залишалася привабливою країною для певних категорій іммігрантів, однак характер цих потоків поступово трансформувався: від домінування вихідців із пострадянського простору до більшої диверсифікації за рахунок мігрантів з Азії, Близького Сходу та Африки. Попри позитивне міграційне сальдо, скорочення притоку іммігрантів і проблеми із соціальною інтеграцією свідчили про обмеженість внутрішніх можливостей України щодо перетворення міграції на інструмент розвитку. Відсутність цілісної державної політики у сфері імміграції, нестабільність законодавчої бази та низький рівень адаптаційних програм створювали довгострокові ризики, що згодом стали особливо відчутними в умовах політичної кризи 2014 року.

1.3. Аналіз законодавчо-нормативної та інституціональної бази трудової міграції з України до країн ЄС

Аналіз законодавчо-нормативної та інституціональної бази трудової міграції з України до країн ЄС демонструє, що Європейський Союз поступово сформував цілісну систему правових норм і механізмів, які забезпечують регулювання міграційних потоків та інтеграцію працівників із третіх країн, зокрема України. Особливо активна розбудова цього нормативного поля відбулася після 2014 р., коли міграційні процеси з України значно посилилися, а з 2022 р. отримали безпрецедентні масштаби у зв'язку з повномасштабною агресією РФ. У відповідь на ці виклики ЄС реалізував комплекс заходів, спрямованих на: захист прав і свобод українських громадян; забезпечення доступу до ринку праці; спрощення процедур працевлаштування; підвищення рівня соціальної інтеграції. Водночас ефективність цих ініціатив істотно залежить від того, як саме вони впроваджуються на національному рівні держав-членів, адже саме тут відбувається практична імплементація норм та формування реальних умов для трудової діяльності мігрантів.

Ключовим етапом у посиленні трудової мобільності українців стало запровадження у 2017 р. безвізового режиму з ЄС. Він виконував роль «каталізатора» для зростання кількості короткотермінових трудових міграцій, відкривши нові можливості для офіційного перебування і легального працевлаштування. Країни Центрально-Східної Європи, насамперед Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина, оперативно адаптували власні міграційні стратегії, створивши спрощені механізми доступу до національних ринків праці. Прикладом таких інструментів стали польські «декларації про намір працевлаштування» (Oświadczenia o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi), які значно знизили адміністративні бар'єри для роботодавців та дозволили

[7] *Hofmann M., Reichel D.* Ukrainian Migration: An analysis of migration movements to, through and from Ukraine / International Centre for Migration Policy Development (ICMPD). 2011. URL: https://www.icmpd.org/file/download/54399/file/Ukrainian%2520Migration%2520-%2520An%2520analysis%2520of%2520migration%2520movements%2520to%252C%2520through%2520and%2520from%2520Ukraine.pdf?utm_source=chatgpt.com.

українцям легально працювати в секторах, що відчували найбільший дефіцит кадрів.

Європейська правова база містить низку директив, що визначають умови перебування та праці українських громадян. Серед них особливе місце посідає Директива 2001/55/ЕС про тимчасовий захист[8]. Для українців уперше активована 4 березня 2022 р. у відповідь на масовий наплив біженців з України. Ця директива надає дозвіл на проживання; доступ до ринку праці; житло та соціальну допомогу; медичне обслуговування; освіту для дітей. Статус тимчасового захисту діє щонайменше один рік і може бути продовжений до трьох років залежно від ситуації в Україні. Вона забезпечує один із наймасштабніших механізмів гуманітарно-правової підтримки в історії ЄС.

Директива 2009/50/ЕС («Блакитна карта ЄС») спрямована на залучення висококваліфікованих працівників з третіх країн, включно з Україною. Вона створює сприятливі умови для залучення висококваліфікованих працівників із третіх країн, надаючи їм можливість мобільності в межах Союзу та возз'єднання сімей. Угода про асоціацію Україна-ЄС (2014 р.) закріпила основу для гармонізації трудового законодавства та соціальної політики, відкривши шлях до поступової інтеграції українських працівників у внутрішній ринок ЄС.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС, підписана в 2014 р., передбачала співпрацю у сфері зайнятості та соціальної політики; гармонізацію трудового законодавства України з нормами ЄС; поступову інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС. Угода також сприяла мобільності працівників та обміну інформацією щодо ринку праці.

Важливими також є Директива 2011/98/EU – Єдиний дозвіл на проживання та роботу. Ця директива встановлює єдиний дозвіл для громадян третіх країн на проживання та роботу в ЄС; рівні права з громадянами ЄС у сфері умов праці, освіти та соціального забезпечення. Вона спрощує адміністративні процедури для трудових мігрантів з України.

Директива 2014/36/EU – Сезонні працівники. Регулює умови в'їзду та перебування громадян третіх країн, зокрема українців, які працюють сезонно в ЄС. Забезпечує право на справедливі умови праці; доступ до житла та медичного обслуговування; захист від експлуатації.

Директива 2014/66/EU – Внутрішньокорпоративне переведення. Дозволяє компаніям переводити своїх працівників з України до філій в ЄС. Передбачає спрощені процедури отримання дозволів, мобільність між державами-членами ЄС та гарантії щодо умов праці і соціального забезпечення.

Окрім законодавчих директив, Європейська комісія ініціювала створення нових інституційних механізмів, спрямованих на підтримку українців у пошуку роботи та адаптації. Одним із ключових інструментів стала онлайн-платформа EU Talent Pool, яка функціонує українською мовою та дозволяє завантажувати резюме, переглядати вакансії та контактувати з роботодавцями в країнах ЄС. Додатково у межах ініціативи «Skills and Talent Package» ЄС розробляє

[8] Fleeing Ukraine: Your rights in the EU / European Commission. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-your-rights-eu_en?utm_source=chatgpt.com.

довгострокові механізми залучення українців до стратегічних секторів економіки (будівництво, охорона здоров'я, цифрові технології), що демонструє перехід від кризових заходів до більш структурованої політики трудової інтеграції[9].

Таким чином, законодавчо-нормативна та інституціональна база трудової міграції з України до ЄС є багаторівневою системою, що поєднує загальносоюзні директиви, двосторонні домовленості та інноваційні цифрові інструменти. Вона не лише сприяє задоволенню потреб європейських ринків праці в додаткових трудових ресурсах, але й забезпечує захист і соціальну інтеграцію українських громадян, створюючи умови для їхнього активного залучення до соціально-економічного життя приймаючих суспільств.

1.4. Аналіз законодавчо-нормативної та інституціональної бази трудової імміграції до України

Правова база

У період 2004–2013 рр. в Україні поступово формувалася законодавчо-нормативна та інституційна база щодо зовнішньої трудової міграції. Основні напрями регулювання передбачали законодавчі акти, міжнародні угоди, стратегічні документи та відповідні державні органи, які займалися питаннями міграції. Серед основних законів та нормативних актів виділимо:

Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» визначає правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні, повноваження органів державної влади, що беруть участь у визначенні такого статусу та діють в інтересах забезпечення прав і свобод осіб та національної безпеки України, а також встановлює порядок в'їзду в Україну та виїзду з України таких осіб[10].

Закон України «Про зайнятість населення» визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття. Також закон містить норми щодо легалізації трудових мігрантів та їхнього працевлаштування за кордоном[11].

Закон України «Про імміграцію» визначає умови і порядок надання права на постійне проживання в Україні іноземцям та особам без громадянства, підстави і порядок отримання дозволу на імміграцію в Україну та його скасування, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань щодо надання дозволу на імміграцію та діють в інтересах забезпечення прав і свобод осіб та національної безпеки України, порядок

[9] Fleeing Ukraine: access to jobs / European Commission URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/information-people-fleeing-war-ukraine/fleeing-ukraine-access-jobs_en?utm_source=chatgpt.com.

[10] Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text.

[11] Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text.

оскарження рішень з питань імміграції, дій чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб; регулює в'їзд і статус трудових мігрантів в Україні[12].

Інституційна база

Основні державні органи та установи, що займаються питаннями трудової міграції:

Міністерство праці та соціальної політики України;

Державна служба зайнятості;

Міністерство закордонних справ України;

Державна міграційна служба України.

Вищезазначені державні органи, що опікуються питаннями трудової міграції в Україні, виконують взаємодоповнюючі функції щодо формування, реалізації та забезпечення міграційної політики. Міністерство праці та соціальної політики України визначає загальні напрями державної політики у сфері трудової міграції та розробляє відповідне законодавство; Державна служба зайнятості забезпечує інформування громадян, сприяння легальному працевлаштуванню за кордоном і реінтеграцію повернених мігрантів; Міністерство закордонних справ відповідає за захист прав українських трудових мігрантів через дипломатичні та консульські установи, а також за укладання міжнародних угод про працевлаштування та соціальний захист; Державна міграційна служба здійснювала облік, контроль і аналітику міграційних процесів, забезпечуючи належний документообіг та участь у розробці міграційної політики. Сукупна діяльність цих установ створює основу для комплексного регулювання процесів трудової міграції в Україні.

Зі свого боку Україна уклала низку двосторонніх угод про регулювання трудової міграції з країнами, що мали значні українські діаспори або приймали велику кількість трудових мігрантів.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що у 2004–2013 рр. відбувалося поступове формування законодавчої та інституціональної бази регулювання зовнішньої трудової міграції, однак залишалися значні проблеми в її реалізації. Головним досягненням було укладення міжнародних угод, створення Державної міграційної служби та оновлення законодавства. Однак складність контролю за міграційними потоками та відсутність ефективних механізмів захисту трудових мігрантів вимагали подальших реформ.

У 2014–2022 рр. розвиток законодавчої та інституціональної бази регулювання зовнішньої трудової міграції набув нової динаміки під впливом гібридної війни та економічних викликів. Україна посилила міжнародну співпрацю у сфері соціального захисту мігрантів, активізувала укладення двосторонніх угод із країнами ЄС, а також ухвалила Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» (2015 р.), що закріпив основні права та гарантії громадян за кордоном. Водночас залишалися проблеми з ефективною координацією між державними установами, контролем за діяльністю

[12] Про імміграцію : Закон України від 07.06.2001 № 2491-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text.

посередницьких агентств і забезпеченням належного консульського супроводу українських трудових мігрантів. Потреба в розробці дієвих програм реінтеграції та статистичному обліку мігрантів зберігалася на високому рівні.

У 2022–2025 рр. у зв'язку з повномасштабною агресією росії та масовою міграцією українців до ЄС акценти в законодавчо-нормативній політиці змістилися на питання захисту прав біженців, інтеграції трудових мігрантів до потреб європейського ринку праці. Україна посилила роботу над гармонізацією трудового та міграційного законодавства з аналогами ЄС, уклала нові домовленості про взаємне визнання страхових і трудових прав із окремими державами-членами ЄС, а також брала активну участь у європейських ініціативах підтримки зайнятості. Створення нових інституційних механізмів моніторингу міграційних процесів, запуск програм підтримки реінтеграції та професійної перекваліфікації українців стали важливими кроками. Проте виклики залишалися у сфері забезпечення комплексного захисту українських працівників за кордоном, протидії трудовій експлуатації та ефективної координації між національними й міжнародними структурами.

Слід відзначити, що розвиток законодавчо-нормативної та інституціональної бази регулювання зовнішньої трудової міграції в Україні у 2004–2022 рр. пройшов шлях від формування базових правових засад до поступової інтеграції з європейськими стандартами. Важливими досягненнями стали оновлення профільного законодавства, створення Державної міграційної служби, укладення двосторонніх угод із країнами-реципієнтами українських трудових ресурсів, а також ухвалення Закону «Про зовнішню трудову міграцію» у 2015 р. Водночас значною проблемою залишалася розірваність системи управління: функції були розподілені між кількома відомствами без достатньої координації, що знижувало ефективність реалізації політики та робило захист трудових мігрантів неповним.

У період після 2014 р. ключовим завданням держави стало не лише формальне оновлення нормативної бази, а й її практична імплементація в тісній співпраці з інституціями ЄС та міжнародними організаціями. Зростання масштабів трудової міграції та вимушеного переміщення громадян в умовах гібридної (2014–2022 рр.) та повномасштабної (2022 р. – до сьогодні) війни актуалізувало необхідність системних реформ: створення дієвих механізмів моніторингу та обліку мігрантів, посилення контролю за діяльністю посередницьких структур, розширення програм консульського захисту та соціального страхування, а також запровадження реінтеграційних програм для тих, хто повертається. Лише за умови комплексного підходу до міграційної політики Україна зможе перетворити трудову мобільність своїх громадян із вимушеного виклику на інструмент сталого розвитку та європейської інтеграції.

2. АНАЛІЗ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ АКТИВНОЇ ФАЗИ ВІЙНИ

2.1. Обсяги вимушено переміщених осіб (ВПО)

У період 2022–2025 рр. вимушено переміщені особи (ВПО) в Україні стали однією з найбільш вразливих категорій населення. Внаслідок повномасштабної агресії росії проти України масові внутрішні переміщення охопили, за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ)[13], близько 3,7 млн осіб станом на кінець 2023 р.

Основними регіонами вибуття стали Донецька, Луганська, Харківська, Херсонська та Запорізька області, які зазнали найсильніших руйнувань, тоді як регіонами прибуття переважно були західні області України – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, а також місто Київ та Київська область.

У демографічному розрізі серед ВПО переважають жінки (понад 60 %). Основна частка переміщених осіб належить до працездатного віку (18–59 років), але значну частину становлять діти, підлітки та особи літнього віку. Серед ВПО помітною є частка неповних сімей, матерів з дітьми та осіб з особливими потребами.

З професійно-кваліфікаційної точки зору більшість ВПО мають середню спеціальну (фахову передвищу) або вищу освіту. До переміщення вони були зайняті переважно у сфері освіти, охорони здоров'я, промисловості, торгівлі та сільського господарства. Проте після переміщення працевлаштування за фахом стало для них суттєвою проблемою через обмежені можливості ринку праці в регіонах прибуття, що викликало потребу в перекваліфікації або зміні професійної діяльності.

Мотиваційні настрої ВПО свідчать про домінування прагнення повернутися додому: близько 60 % опитаних планують повернення за першої ж можливості. Разом із тим близько 25 % ВПО налаштовані залишитися у регіонах, куди вони перемістилися, у разі тривалої безпекової нестабільності на попередніх місцях проживання. Ще близько 15 % розглядають варіант міграції за кордон у пошуках кращих умов життя та працевлаштування.

Отже, проблема внутрішнього переміщення в Україні у 2022–2025 рр. набула багатовимірного характеру, охоплюючи не лише питання фізичного переміщення людей, а й виклики у сферах інтеграції, зайнятості, соціальної підтримки та майбутньої реінтеграції на деокупованих територіях. Дані про демографічні, професійні та мотиваційні характеристики ВПО є важливим орієнтиром для формування державної політики, спрямованої на подолання наслідків війни та забезпечення сталого розвитку громад.

[13] Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні, квітень 2024 року / Міжнародна організація з міграції (МОМ). 2024. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf.

На аналітичному дашборді «Внутрішньо переміщені особи» ДП «Інформаційно-обчислювальний центр» представлена інтерактивна візуалізація офіційних даних про ВПО, сформованих на основі Єдиної інформаційної бази даних про ВПО. Дашборд відображає такі показники: загальну кількість облікованих ВПО в Україні з розподілом за часом і динамікою змін; географічний розподіл ВПО (кількість ВПО за регіонами вибуття (області, звідки люди виїхали), кількість ВПО за регіонами прибуття (області, де осіб обліковано після переміщення); демографічні характеристики ВПО (стать), вікові групи (діти, працездатний вік, особи пенсійного віку); освітній рівень ВПО; статус зайнятості; отримання соціальної допомоги; динаміка обліку ВПО у розрізі часових періодів (наприклад, приріст або зменшення кількості облікованих осіб щомісяця) (табл. 2.1.1, рис. 2.1.1–2.1.3).

Таблиця 2.1.1

Ключові характеристики ВПО (2022–2025 рр.)

Показник	Основні дані
Кількість ВПО	~3,7 млн осіб (станом на вересень 2023 року)
Основні регіони вибуття	Донецька, Луганська, Харківська, Херсонська, Запорізька області
Основні регіони прибуття	Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, м. Київ та Київська області
Стать	Більшість – жінки (понад 60 %)
Вік	Переважно 18–59 років, діти, літні люди
Освіта	Вища та середня спеціальна освіта
Основні сфери працевлаштування до війни	Освіта, охорона здоров'я, торгівля, промисловість
Наміри	60 % планують повернення, 25 % – залишитися, 15 % – планують еміграцію

Складено за: Дослідження становища вимушених мігрантів з України за кордоном і їхніх планів щодо повернення в Україну / ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив». URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/lab-migrant-work-3.pdf; Міграція в Україні: цифри і факти – 2021 / МОМ. 2021. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/migration_in_ukraine_facts_and_figures_2021-ukr_web.pdf?utm_source=chatgpt.com.

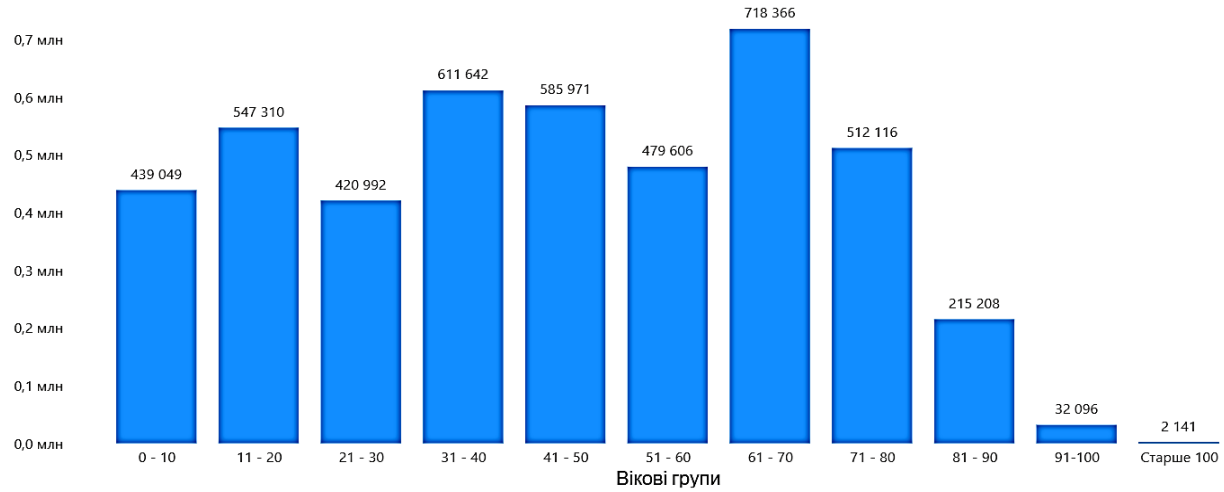

Рис. 2.1.1. **Кількість ВПО у розрізі вікових груп (станом на 16.09.2025)**

Джерело: Внутрішньо переміщені особи / ДП «ІОЦ Мінсоцполітики». URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo.

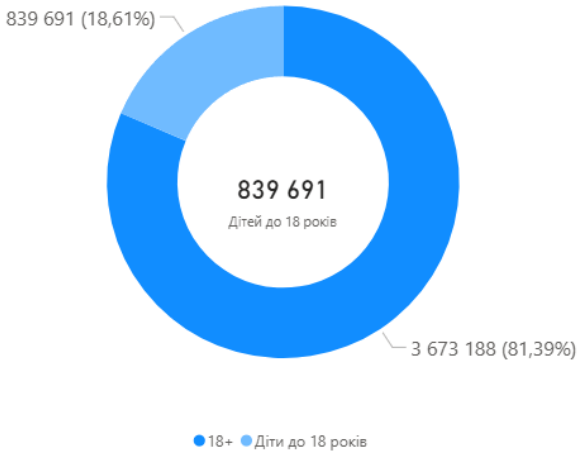

Рис. 2.1.2. **Кількість дітей ВПО (станом на 16.09.2025)**

Джерело: Внутрішньо переміщені особи / ДП «ІОЦ Мінсоцполітики». URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo.

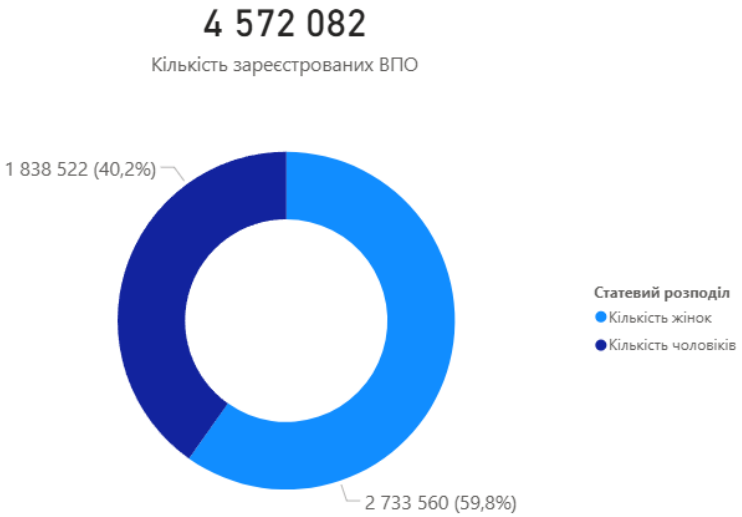

Рис. 2.1.3. **Статевий розподіл ВПО (станом на 16.09.2025)**

Джерело: Внутрішньо переміщені особи / ДП «ІОЦ Мінсоцполітики». URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo.

Ці дані постійно оновлюються відповідно до інформації з Єдиної інформаційної бази про ВПО. Поряд з цим аналітики наголошують на наявності розбіжностей між офіційною та фактичною кількістю ВПО в Україні. Зокрема, станом на травень 2025 р., за даними Мінсоцполітики, офіційно зареєстровано в країні 4,6 млн ВПО. Проте фактична кількість осіб, які реально проживають за місцем переміщення, може бути на 950 тис. меншою. Ця невідповідність пов'язана з тим, що частина переселенців повернулася до своїх домівок або виїхала за кордон, але не знялася з обліку ВПО. Це створює виклики для ефективного планування державної підтримки, розподілу ресурсів та соціальних виплат, оскільки офіційна статистика не відображає реальну картину[14].

[14] *Волокіта В.* В Україні офіційно переселенців 4,6 мільйона, а фактично їх на мільйон менше: причина. *Економічна правда*. URL: https://epravda.com.ua/power/v-ukrajini-oficiyno-pereselenciv-4-6-milyona-a-faktichno-jih-na-950-tisyach-menshe-806744/.

Таблиця 2.1.2

Чисельність ВПО (станом на 16.09.2025)

Регіон	Багатодітна сім'я	Батьки-одинаки	Безробітний	Вагітна жінка	Дитина без супроводу	Дитина до 18 років	Дитина, позбавлена батьківського піклування	Дитина-особа з інвалідністю	Дитина-сирота	Інвалідність I група	Інвалідність II група	Інвалідність III група	Кількість сімей	Недієздатна особа	Одержувач соціальної допомоги	Опікун, не є переміщеною особою	Особа з інвалідністю
Автономна Республіка Крим	0	0	0	0	0	14	0	0	0	0	0	0	30	0	0	0	0
Вінницька	369	22	3 956	42	41	39 920	63	285	41	346	1 346	1 970	103 754	73	1 646	11	2 617
Волинська	107	19	781	10	4	11 855	18	132	14	139	553	679	31 247	17	441	2	773
Дніпропетровська	564	130	4 300	54	15	93 601	149	896	113	1 073	4 280	9 508	364 106	95	3 511	29	11 937
Донецька	152	65	21 579	14	20	48 987	2	338	6	551	1 970	3 814	456 439	24	13 573	10	15 375
Житомирська	107	11	2 145	20	9	18 662	28	145	17	171	767	1 028	54 710	28	844	6	1 921
Закарпатська	193	49	3 776	66	39	38 913	68	294	32	207	896	1 095	86 760	37	1 594	1	2 184
Запорізька	538	35	1 058	28	2	44 323	41	344	22	530	1 784	3 133	176 348	97	533	3	6 239
Івано-Франківська	132	19	4 278	35	9	32 281	55	225	25	148	594	778	80 035	22	1 189	4	2 448
Київ	134	24	4 356	43	3	78 780	52	530	33	642	2 975	4 782	346 888	56	1 468	13	7 651
Київська	244	29	6 961	36	7	51 374	84	549	41	336	1 670	2 525	176 596	44	2 165	8	6 058
Кіровоградська	195	4	1 058	15	13	20 339	45	182	26	297	988	1 861	62 938	48	457	22	1 909
Луганська	20	19	3 837	2	2	19 476	0	65	0	111	419	597	245 088	0	7 336	23	6 595
Львівська	220	29	8 163	47	13	54 834	76	549	48	566	2 008	2 822	150 159	80	2 259	8	3 637
Миколаївська	501	25	2 562	23	18	30 880	32	268	20	230	696	1 123	89 238	24	1 298	5	3 465
Одеська	208	32	7 275	44	24	54 062	41	485	40	564	2 375	3 529	161 408	26	2 606	14	3 318
Полтавська	284	11	3 086	26	6	37 586	60	664	48	414	2 256	3 424	143 254	56	1 460	5	5 257
Рівненська	48	9	1 198	15	3	11 231	30	103	15	107	398	568	30 519	124	399	0	1 044
Севастополь	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	26	0	0	0	0
Сумська	227	64	4 644	15	7	22 742	38	241	27	366	1 294	2 050	74 305	57	1 421	2	2 324
Тернопільська	67	10	2 219	31	10	18 134	41	139	26	127	490	670	45 610	37	1 079	8	1 298
Харківська	372	149	20 707	121	20	90 779	146	610	95	710	4 975	6 630	416 190	128	4 975	17	16 521
Херсонська	35	10	1 242	11	2	7 862	9	54	4	67	254	489	38 671	9	379	1	795
Хмельницька	263	22	2 667	27	15	32 900	53	299	37	228	969	1 380	85 823	45	1 512	16	2 361
Черкаська	137	9	2 891	23	12	35 819	56	321	55	312	1 359	1 724	101 031	40	1 951	16	3 079
Чернівецька	201	21	1 313	18	8	22 463	132	209	29	149	654	962	52 060	31	575	12	1 362
Чернігівська	156	10	1 668	12	11	16 416	30	138	12	174	525	852	52 363	13	735	7	1 705
Усього	**5 474**	**827**	**117 720**	**778**	**313**	**934 242**	**1 349**	**8 065**	**826**	**8 565**	**36 495**	**57 993**	**3 625 596**	**1 211**	**55 406**	**243**	**111 873**

Джерело: Внутрішньо переміщені особи / ДП «ІОЦ Мінсоцполітики». URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo.

2.2. Нормативна та інституційні бази, що регулюють життєзабезпечення ВПО

Нормативна та інституційна бази для ВПО в Україні формуються з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини, зокрема рекомендацій ООН та Ради Європи, і постійно оновлюється у зв'язку зі змінами в гуманітарній ситуації.

Нижче наведено огляд основних складових нормативної та інституційної баз.

Нормативно-правова база.

Базовим законом, що гарантує права і свободи всім громадянам, включно з ВПО, зокрема право на житло, працю, освіту, медичну допомогу та соціальний захист тощо, є Конституція України.

Стосовно прав ВПО, то 20 жовтня 2014 р. було ухвалено Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»[15], який встановлює для ВПО гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів, зокрема визначає їхній правовий статус; регулює питання реєстрації, обліку та надання довідок; закріплює права на відновлення документів, доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, працевлаштування; передбачає державну підтримку (грошову допомогу, тимчасове розміщення тощо).

Закон «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат»[16] визначає правові й організаційні засади державної політики у сфері соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, інструменти соціального захисту та підтримки таких дітей залежно від шкоди, завданої їм збройною агресією.

Також права на соціальний захист громадян України, зокрема ВПО, закріплені в законах України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про соціальні послуги», «Про оздоровлення та відпочинок дітей», «Про освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту» та інших.

Постанова КМУ №509 від 01.10.2014 «Про облік внутрішньо переміщених осіб»[17] встановлює порядок взяття на облік ВПО шляхом видачі відповідної

[15] Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text.

[16] Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат : Закон України від 08.10.2024 № 3999-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text.

[17] Про облік внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text.

довідки; визначає перелік документів, необхідних для реєстрації; регулює взаємодію між територіальними органами соцзахисту та іншими структурами, які працюють із ВПО. З 2022 року положення постанови доповнювались оновленнями з метою цифровізації процесу через «Дію».

Постанова КМУ № 505 від 01.10.2014 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг»[18] встановлює порядок і умови надання грошової допомоги ВПО; визначає розмір допомоги залежно від категорії (діти, особи з інвалідністю, пенсіонери, працездатні); передбачає тимчасовість виплат з можливістю продовження; визначає критерії припинення виплат (повернення на постійне місце проживання, виїзд за кордон тощо).

Постанова КМУ № 884 від 06.09.2022 «Деякі питання надання компенсації за знищення (зруйнування) об'єктів нерухомого майна внаслідок збройної агресії російської федерації»[19] визначає механізм компенсації громадянам України за житлову нерухомість, знищену внаслідок війни; компенсація може надаватись у вигляді грошових коштів або сертифікатів на нове житло; встановлено вимоги до документального підтвердження факту руйнування та права власності; запроваджено електронну подачу заяви через додаток «Дія» або через ЦНАП.

Інституційна база.

У межах інституціональної системи захисту прав ВПО в Україні ключову роль відіграє **Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України**. Воно виконує функцію центрального координатора формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав ВПО. До його повноважень належить розробка стратегічних документів та планів дій щодо інтеграції, підтримки та реінтеграції ВПО; організація збору та обробки даних про кількість переміщених осіб та їхні потреби; ініціювання законодавчих змін, спрямованих на посилення правового захисту цієї категорії населення. Міністерство також здійснює міжвідомчу координацію у сфері тимчасового розміщення, розподілу гуманітарної допомоги, компенсацій за зруйноване житло, реалізації програм соціальної адаптації й розвитку інфраструктури для ВПО.

Міністерство соціальної політики України забезпечує практичну реалізацію механізмів соціального захисту ВПО. Це охоплює прийом і реєстрацію заяв на надання статусу ВПО, призначення та виплату щомісячної адресної допомоги, організацію підтримки вразливих груп серед переміщених осіб (пенсіонерів, осіб з інвалідністю, багатодітних сімей тощо). Мінсоцполітики також відповідає за формування методології роботи територіальних органів соціального захисту, які є першою ланкою у взаємодії з ВПО. Крім того, міністерство бере участь у формуванні критеріїв визначення потреб у підтримці, забезпечує інтеграцію відповідних функцій у Єдину інформаційну базу про

[18] Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 505. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text.

[19] Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 № 600. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text.

ВПО, а також співпрацює з міжнародними організаціями у сфері фінансування гуманітарних програм.

Міністерство освіти і науки України (МОН) відповідає за забезпечення доступу ВПО до формальної та неформальної освіти на всіх її рівнях: дошкільної, повної загальної середньої, професійної, фахової передвищої та вищої. Міністерство координує інтеграцію переміщених учнів і студентів у нові освітні заклади, сприяє переведенню освітнього процесу в дистанційний або змішаний формат для тих, хто не може навчатися офлайн. Зокрема, запроваджено спрощену процедуру зарахування ВПО до закладів освіти без подання повного пакета документів. МОН також підтримує адаптаційні програми, психологічний супровід учнів і студентів з числа ВПО, проводить моніторинг потреб шкіл у місцях масового розселення ВПО, зокрема щодо ресурсного забезпечення, кадрового навантаження і потреб в інфраструктурі. Наприклад, у 2023–2025 рр. МОН реалізовувало пілотні проєкти цифрового обліку учнів ВПО через систему ЄДЕБО, а також через ПАК «АІКОМ» – для моніторингу освітньої доступності.

Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) забезпечує медичну допомогу та психологічну підтримку ВПО, зокрема в місцях їх масового проживання, у центрах колективного розміщення та за місцем фактичного проживання. МОЗ видає інструкції щодо надання первинної медичної допомоги без необхідності декларації на нового лікаря (у разі відсутності документів), а також розширює мобільні медичні бригади. Особлива увага приділяється вакцинації дітей ВПО, безбар'єрному доступу до медичних послуг для осіб з інвалідністю та розвитку послуг з ментального здоров'я. МОЗ також забезпечує епідеміологічний контроль у тимчасових притулках і координує зусилля міжнародних партнерів у наданні гуманітарної медичної допомоги.

Міністерство внутрішніх справ України (МВС) через Державну міграційну службу та Національну поліцію забезпечує реалізацію прав ВПО на ідентифікацію, поновлення втрачених документів (паспортів, свідоцтва про народження, посвідок тощо), захист від злочинів на ґрунті ненависті або дискримінації, а також реєстрацію місця проживання. Крім того, Нацполіція реагує на порушення прав ВПО у сферах оренди житла, недопущення до публічних послуг або у випадках шахрайства з гуманітарною допомогою. МВС також залучене до гарантування безпеки в центрах розміщення ВПО, евакуаційних заходах з прифронтових територій і контролю за дотриманням правопорядку в пунктах транзиту.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виконує функцію моніторингу, захисту та представництва прав ВПО як особливо вразливої категорії громадян. Він розглядає індивідуальні звернення про порушення прав (відмови в реєстрації, дискримінацію, порушення доступу до соціальних послуг, житла, освіти), ініціює перевірки дій органів виконавчої влади та надає правові висновки щодо законопроєктів у сфері ВПО. Профільний омбудсман також публікує щорічні доповіді, у яких аналізує дотримання стандартів прав людини щодо переміщених осіб та формулює рекомендації для уряду.

Інституційно-правове забезпечення ВПО в Україні є критично важливою складовою національної політики у сфері прав людини та соціального захисту. Його основна мета – створення умов для безперешкодної інтеграції ВПО у приймаючі громади, гарантування доступу до базових послуг і збереження громадянських прав в умовах примусового переміщення. Нормативна база, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод ВПО» та ключові постанови КМУ (№ 505, № 509, № 884), забезпечує правовий механізм реєстрації, соціальної підтримки, компенсацій за втрачене житло, а також доступу до освіти й охорони здоров'я. Законодавча рамка поступово адаптується до нових викликів війни, орієнтуючись на міжнародні стандарти захисту переміщених осіб.

Інституційна система, яка охоплює профільні міністерства (Мінреінтеграції, Мінсоцполітики, МОН, МОЗ, МВС), органи місцевої влади, Офіс Омбудсмана та міжнародні організації, забезпечує міжгалузеву координацію та реалізацію практичних заходів підтримки. Важливою є функція держави у сфері цифровізації обліку ВПО, моніторингу потреб і фінансування відповідних програм. У тісній співпраці з міжнародними донорами та громадськими організаціями Україна формує модель реагування на внутрішнє переміщення, яка передбачає як екстрену допомогу, так і довгострокові механізми інтеграції, реінтеграції та відновлення.

Ефективне поєднання нормативного регулювання та міжвідомчої взаємодії забезпечує системну підтримку ВПО, сприяє стабілізації соціально-економічної ситуації та є ключовим чинником у формуванні сталих рішень у сфері переміщення в умовах воєнного і повоєнного періоду.

Поряд з цим наявні проблеми та виклики нормативно-інституціональної системи:

- Недостатній рівень міжвідомчої координації.
- Проблеми з автоматизацією обліку ВПО.
- Потреба в оновленні законодавства з урахуванням нових хвиль переміщення після 2022 року.
- Необхідність стабільного фінансування та інтеграції програм підтримки в загальнодержавну політику.

2.3. Рівень підтримки ВПО та роль стейкхолдерів у її забезпеченні

2.3.1. Загальний рівень підтримки

Після 2022 року на тлі масштабного вторгнення рф кількість ВПО зросла до понад 5 млн осіб, що створило безпрецедентне навантаження на державні та місцеві ресурси. Проте в цілому рівень підтримки оцінюється як відносно високий з огляду на масштаб виклику, хоча існують територіальні диспропорції та труднощі з покриттям довгострокових потреб.

Підтримка охоплює житлове забезпечення, грошові виплати, медичні та освітні послуги, правову допомогу, підтримку зайнятості, а також психологічний супровід і програми реінтеграції.

Після початку повномасштабного вторгнення ворога Україна зіштовхнулася з найбільшою внутрішньою міграційною кризою у своїй новітній історії. За даними Мінреінтеграції, станом на 2024 рік в Україні налічується понад 4,9 млн ВПО, з яких понад 3,5 млн отримують державну допомогу. Система підтримки ВПО в Україні побудована як багаторівнева модель**,** що охоплює короткострокову гуманітарну допомогу, доступ до базових соціальних послуг, а також довгострокові заходи з інтеграції та самозабезпечення. Наприклад, державні виплати за програмою підтримки ВПО (постанова КМУ №505) у 2024 р. отримувало більше ніж 2 млн осіб, при цьому розміри виплат коливалися в межах від 2 000 до 3 000 грн щомісячно залежно від статусу особи.

Обсяги фінансування програм підтримки ВПО формуються з трьох ключових джерел: державного бюджету, місцевих бюджетів і міжнародної допомоги. У 2023 р. тільки через механізм грошової допомоги, реалізований міжнародними організаціями (наприклад, УВКБ ООН, IOM, UNICEF), понад 2,3 млн осіб отримали виплати на загальну суму понад 16 млрд грн. Серед програм міжнародної допомоги варто назвати багатосекторальні проєкти Multi-Purpose Cash Assistance (MPCA), що адмініструються через платформу ReliefWeb. Також діє національний цифровий сервіс eRecovery, який дозволяє ВПО подати заявку на компенсацію за зруйноване житло онлайн[20].

У сфері житлового забезпечення реалізуються численні програми: від модульних містечок до реконструкції гуртожитків та будівництва нового соціального житла. Наприклад, у межах співпраці з Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) у 2023 р. було відновлено понад 100 об’єктів для тимчасового проживання у дев’яти областях України. Додатково держава компенсує витрати громадян, які безкоштовно розміщують у себе ВПО (згідно з постановою КМУ № 333 (програма «Прихисток»): детальні умови доступні на сайті «Прихисток»[21].

Забезпечення доступу ВПО до інфраструктури та соціальних послуг є обов’язком місцевої влади, яка в межах децентралізації отримала досить широкі повноваження та достатні (у більшості своїй) ресурси. Діти ВПО мають право на безперешкодний вступ до закладів освіти без подання повного пакета документів, а студенти – на переведення між ЗВО за спрощеною процедурою. У межах співпраці МОН та міжнародних організацій (наприклад, ЮНІСЕФ) здійснюється облаштування класів, забезпечення ноутбуками та підручниками. На порталі ДІЯ.ОСВІТА розміщено освітні ресурси, відкриті для учнів і педагогів ВПО[22].

[20] Програма допомоги від держави. Для власників житла – пошкодженого або зруйнованого через бойові дії. *єВідновлення*. URL: https://erecovery.diia.gov.ua/.

[21] Перший та найбільший в Україні сервіс пошуку безкоштовного житла для біженців. *Прихисток* : вебсайт. URL: https://prykhystok.gov.ua.

[22] Дія.Освіта : вебсайт. URL: https://osvita.diia.gov.ua.

Ринок праці для ВПО є досить складною, але важливою сферою інтеграції. Державна служба зайнятості України реалізує програми працевлаштування, стажувань, перекваліфікації, надання мікрогрантів для започаткування бізнесу переселенцями. Наприклад, у 2023 р. понад 12 тис. ВПО отримали компенсації за працевлаштування за програмою «єРобота». Також функціонують міжнародні програми підтримки зайнятості жінок-ВПО, зокрема проєкти від МОП та USAID (частина з них з 2025 р. була згорнута)[23].

У системі підтримки ВПО важлива роль належить громадянському суспільству та волонтерському руху. З перших днів війни саме волонтерські організації забезпечували базові потреби переміщених осіб. Потужними гравцями у цій сфері є «Право на захист», «Карітас Україна», «Восток SOS», а також понад 300 місцевих ініціатив у приймаючих громадах. Їхні послуги охоплюють правову допомогу, супровід при оформленні документів, розселення, освітні та культурні ініціативи.

У міжнародному вимірі Україна спирається на співпрацю з УВКБ ООН, ІОМ, ПРООН, NRC, Червоним Хрестом та іншими організаціями, які не лише надають пряму допомогу, а й допомагають будувати **стратегії довгострокової інтеграції** ВПО. Через спільні платформи[24] здійснюється координація зусиль, розробка стандартів, картування потреб та планування відповідей на кризу переміщення.

2.3.2. Обсяги та джерела фінансування

Фінансування підтримки ВПО здійснюється з таких джерел:

Державний бюджет України – передбачає щомісячні виплати ВПО (через постанову КМУ № 505), видатки на житлові субсидії, компенсації громадам за розміщення ВПО, фінансування соціальних і освітніх програм.

Місцеві бюджети – покривають витрати на розміщення, тимчасове житло, комунальні послуги, зарплату соціальним працівникам, на ремонт приміщень для колективного розміщення.

Міжнародна допомога – вагома частка підтримки надходить через:

ООН (УВКБ ООН, ЮНІСЕФ, ПРООН), Міжнародну організацію з міграції (ІОМ), Червоний Хрест, NRC, Danish Refugee Council, ACTED тощо.

Двостороння донорська допомога – першочергово слід виділити уряди більшості країн ЄС, США, Канади, Норвегії, Австралії та Японії.

Гуманітарні фонди та цільові програми – наприклад, мультисекторальні грошові виплати (Multi-Purpose Cash Assistance), компенсаційні програми (як-от проєкт eRecovery), проєкти житлового будівництва або соціальної підтримки, фінансовані ЄІБ, GIZ, USAID та ін.

У 2023 р. через міжнародні механізми ВПО в Україні було виплачено понад 16 млрд грн цільової фінансової допомоги. Загалом за 2022–2024 рр. міжнародне фінансування підтримки ВПО перевищило 2 млрд дол. США.

Вибіркова інформація про конкретну діяльність з підтримки ВПО: У 2023 р., згідно зі звітами Департаменту з питань захисту прав ВПО

[23] Державний центр зайнятості : офіц. вебсайт. URL: https://www.dcz.gov.ua.
[24] ReliefWeb Response : вебсайт. URL: https://www.humanitarianresponse.info.

Мінреінтеграції, найбільше фінансування з місцевих бюджетів для потреб ВПО виділяли Львівська, Дніпропетровська та Полтавська області. Наприклад, у Львові функціонує муніципальна програма підтримки «Місто турботи», що покриває витрати на комунальні послуги для притулків, організовує харчування та юридичні консультації для ВПО.

ІОМ зі свого боку реалізувала окремі програми з виплат, психологічної допомоги та підтримки мобільності для понад 500 тис. осіб[25].

У 2023 р. почав функціонувати проєкт «єВідновлення» (eRecovery) – цифровий сервіс, що дозволяє ВПО подавати заяви на компенсацію за пошкоджене житло. У межах цієї ініціативи, підтриманої Європейським інвестиційним банком та ПРООН, уже надано понад 13 тис. компенсацій на суму понад 1,2 млрд грн. Паралельно GIZ (Німеччина) фінансує реконструкцію та обладнання центрів для тимчасового розміщення ВПО у низці регіонів, наприклад, у Харкові, Запоріжжі, Чернівцях[26].

Програми житлової підтримки реалізуються за фінансового сприяння ЄС, USAID, Червоного Хреста та інших партнерів. Наприклад, у 2023 р. Червоний Хрест України профінансував реконструкцію понад 80 гуртожитків і будинків для тимчасового розміщення сімей ВПО в західних і центральних регіонах країни. Водночас ПРООН спільно з Мінреінтеграції реалізувала програми передачі житлових сертифікатів у Львівській, Івано-Франківській та Вінницькій областях[27].

ЮНІСЕФ підтримує облаштування навчальних просторів, закупівлю планшетів та підручників для дітей ВПО[28]. ПРООН у 2022–2024 рр. реалізовувала ініціативи з надання психологічної допомоги, мобільних клінік та фінансування громадських центрів для ВПО. Усе більше донорів також інвестують у розбудову цифрових реєстрів для забезпечення прозорого обліку отримувачів допомоги тощо.

Таким чином, фінансування підтримки ВПО в Україні є багатокомпонентною системою, що базується на координації державних і міжнародних ресурсів. Вона постійно адаптується до змін гуманітарної ситуації, охоплюючи широкий спектр потреб – від грошової допомоги до реінтеграційних проєктів. Збереження та розширення доступу до таких фінансових потоків має вирішальне значення для соціальної стабільності в Україні в умовах затяжного воєнного конфлікту.

Структуру фінансової підтримки ВПО в Україні наведено на рис. 2.3.1.

[25] МОМ в Україні : вебсайт. URL: https://ukraine.iom.int/uk.
[26] Where we work. *GIZ*. URL: https://www.giz.de/en/worldwide/99935.html.
[27] Програма розвитку ООН в Україні. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine.
[28] ЮНІСЕФ Україна. URL: https://www.unicef.org/ukraine.

Рис. 2.3.1. **Структура фінансової підтримки ВПО в Україні (оцінка станом на 2023–2024 рр.)**

Складено авторами за даними Міністерства фінансів України.

На рис. 2.3.1 показано частки різних джерел і напрямів фінансування. Державний бюджет (42,3 %) становить найбільшу частку в структурі фінансування. Це свідчить, що ключовим донором підтримки ВПО залишається українська держава. За рахунок державного бюджету фінансуються базові програми соціального захисту, житлові субсидії, виплати на проживання та заходи з інтеграції переселенців.

Другий за величиною блок фінансування – це міжнародна грошова допомога (22,5 %). Це кошти від ООН, ЄС, USAID, міжнародних благодійних фондів та донорів, спрямовані на прямі виплати ВПО, а також підтримку програм гуманітарного характеру. Така допомога дозволяє швидко реагувати на нагальні потреби переселенців.

Технічна та житлова допомога (16,9 %) передбачає забезпечення тимчасовим житлом, ремонт або облаштування житлових приміщень, а також надання гуманітарних товарів (меблів, техніки, будматеріалів).

Освіта, медицина, психологічна підтримка (11,3 %) відображає витрати на інтеграційні заходи: доступ дітей до шкіл і дитсадків, підтримку студентів, медичне обслуговування, а також психологічну реабілітацію, що набула особливої ваги через травматичний досвід війни.

Найменший внесок – це ресурси місцевих бюджетів (7,0 %). Це ресурси громад і органів місцевого самоврядування, що спрямовуються на вирішення потреб переселенців у конкретних громадах: комунальні послуги, локальні програми працевлаштування, соціальні центри.

Загалом дані демонструють, що попри масштабну міжнародну підтримку, провідна роль у фінансуванні ВПО залишається за державним бюджетом України. Водночас помітною є диверсифікація джерел: близько третини ресурсів надходить іззовні (міжнародна допомога та локальні бюджети), а ще чверть спрямована у вигляді цільових програм підтримки (житло, освіта, медицина). Це свідчить про комплексний характер фінансування, але також підкреслює залежність України від зовнішніх донорів у гуманітарній сфері.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що фінансування підтримки ВПО в Україні у 2022–2024 рр. набуло системного та багатоканального характеру, що поєднує різні джерела. Ключовими стабілізуючими чинниками є державний бюджет та міжнародна фінансова допомога.

Вважаємо за потрібне підкреслити, що попри нагальність проблем ВПО, діяльність багатьох органів місцевого самоврядування свідчить про значні перекоси у використанні бюджетних ресурсів. Замість того, щоб спрямовувати кошти на облаштування житла для ВПО, підтримку соціальної інфраструктури чи реабілітаційні програми, у багатьох громадах пріоритет віддається косметичним проєктам на кшталт перекладання бруківки, реконструкції парків або дороговартісного благоустрою. Такі витрати у воєнний час виглядають щонайменше нераціональними й свідчать про недостатню чутливість місцевої влади до гуманітарних викликів.

Фактично це створює ситуацію, коли основний тягар допомоги переселенцям лягає на державний бюджет і міжнародних донорів, тоді як місцеві бюджети демонструють мінімальний відсоток реального внеску. Такий підхід не лише знижує ефективність загальнонаціональної політики підтримки ВПО, а й підриває довіру громади до місцевої влади, адже пріоритети розподілу коштів не відповідають критичним потребам суспільства у воєнний час.

Вищезазначене свідчить, що багатокомпонентність фінансування вимагає не лише координації між державними органами, міжнародними структурами та донорами, а й суттєвого посилення відповідальності місцевої влади. В умовах тривалої війни саме громади стають основним середовищем інтеграції ВПО, тому від ефективності дій місцевих органів залежить якість житлової, соціальної та економічної адаптації переселенців. Підтримка не може обмежуватися тимчасовими заходами – потрібні довгострокові програми відновлення інфраструктури, професійної перекваліфікації та реінтеграції. Саме тому до місцевої влади мають висуватися жорсткіші вимоги щодо прозорого й цільового використання бюджетних ресурсів, пріоритизації потреб постраждалих від війни та недопущення марнотратства на проєкти, що не є життєво необхідними у воєнний час. Тільки за умови такої підзвітності й злагодженої взаємодії можна забезпечити ефективну фінансову архітектуру підтримки та створити передумови для соціально-економічної самодостатності ВПО.

2.3.3. Житло, інфраструктура та доступ до послуг

Житлове забезпечення для ВПО в Україні реалізується через такі інструменти:

Тимчасове розміщення в державних і комунальних установах (школи, гуртожитки, санаторії, модульні містечка);

Програма компенсації за безоплатне розміщення ВПО в приватному житлі (грошова допомога орендодавцям);

Проєкти відбудови/реконструкції житла в співпраці з GIZ, ПРООН, Норвезькою радою, ЄІБ (ремонти гуртожитків, будівництво житла);

Процедура отримання компенсації за зруйноване житло через електронну заявку в «Дії» (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. №

600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна»)[29].

Освіта: доступ ВПО до закладів освіти гарантований законодавством. Діти можуть вступати до шкіл без повного пакета документів, а студенти – переводитись в інші ЗВО. Доступна дистанційна освіта, гранти від міжнародних фондів, психологічна підтримка.

Медицина: послуги первинної і спеціалізованої медичної допомоги, мобільні клініки, вакцинація, особливий підхід до ментального здоров'я ВПО.

Зайнятість: підтримка через Державну службу зайнятості, короткострокові навчальні програми, мікрогранти, навчальні курси від донорських програм, проєкти перекваліфікації, особливо для жінок та молоді.

У 2022–2024 рр. система житлового забезпечення ВПО істотно трансформувалась: від надзвичайного реагування (розміщення у школах, спортивних залах) до запуску більш довгострокових рішень. Одним із головних інструментів стало тимчасове розміщення в державних та комунальних установах, зокрема гуртожитках, які були відновлені або пристосовані за підтримки донорів. Наприклад, у 2023 р. ПРООН та GIZ модернізували гуртожитки в Житомирі, Дрогобичі та Сумах.

Паралельно держава реалізує програму компенсації орендодавцям за безоплатне розміщення ВПО у приватному житлі, яка передбачає щомісячну компенсацію (до 450 грн за особу). Оформити заявку можна через сайт «Прихисток»[30]. За даними Мінреінтеграції, лише у 2023 р. було компенсовано понад 1 млн ночівель у приватному секторі. Це дозволило забезпечити проживання десятків тисяч людей, зокрема в невеликих містах і селах, де немає гуртожитків або спеціалізованих центрів.

Для ВПО, які втратили житло внаслідок бойових дій, держава забезпечила механізм компенсації за зруйновану або пошкоджену нерухомість через електронну послугу в застосунку «Дія» (постанова КМУ № 884). За даними порталу «єВідновлення», на початок 2024 р. було подано понад 100 тис. заявок, з яких понад 12 тис. уже отримали компенсацію у вигляді житлового сертифіката або грошових коштів. Механізм охоплює як домогосподарства зі статусом ВПО, так і без нього, якщо майно було зареєстроване до початку повномасштабної агресії.

Освітній компонент також є ключовим у забезпеченні гідного життя ВПО. Доступ до шкіл, садочків і вищої освіти гарантовано законодавством: діти можуть навчатися незалежно від наявності документів про освіту, місця реєстрації або медичних довідок. МОН спільно з ЮНІСЕФ реалізує програму з відкриття навчальних хабів, закупівлі техніки та адаптації освітнього середовища (інформація на сайті ЮНІСЕФ[31]). Заклади вищої освіти створюють

[29] Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна : постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 № 600. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text.

[30] Перший та найбільший в Україні сервіс пошуку безкоштовного житла для біженців. *Прихисток* : вебсайт. URL: https://prykhystok.gov.ua.

[31] ЮНІСЕФ Україна. URL: https://www.unicef.org/ukraine.

умови для переведення студентів із зони бойових дій і надають психологічну та соціальну підтримку.

У сфері медичної допомоги МОЗ забезпечує доступ ВПО до послуг первинної та спеціалізованої медичної допомоги, зокрема без необхідності декларації на нового лікаря. У регіонах працюють мобільні медичні бригади, зокрема за підтримки ІОМ та Червоного Хреста. Наприклад, у 2023 р. в Полтавській і Черкаській областях реалізовано пілотні проєкти з комплексного обстеження ВПО в місцях компактного проживання. Також особлива увага приділяється ментальному здоров'ю: ЮНІСЕФ фінансує програми групової психологічної підтримки в громадах з великою кількістю переміщених осіб.

Сфера зайнятості та економічної інтеграції також охоплює широкий спектр заходів. Державна служба зайнятості України пропонує ВПО послуги перекваліфікації, стажування, працевлаштування, гранти на мікробізнес (через програму «єРобота»). У 2023 р. понад 10 000 ВПО скористалися грантами на розвиток власної справи. USAID та ILO реалізували проєкти для підтримки самозайнятості жінок і молоді серед ВПО у Вінницькій, Чернівецькій та Київській областях. У рамках програми «Skills 4 Recovery» від GIZ понад 5 000 осіб пройшли безкоштовні курси з цифрових навичок, логістики, кухарської справи.

Таким чином, Україна вибудовує масштабну систему підтримки ВПО, що охоплює не лише гуманітарне реагування, але й довгострокову інтеграцію. Програми житлового забезпечення, доступу до медицини, освіти та праці постійно модернізуються, з опорою на цифрові рішення, партнерство з міжнародними донорами та активну участь громад. Багаторівнева модель інтеграції створює передумови для соціальної стабільності й розвитку приймаючих громад, які перебувають у фокусі державної політики.

Житлове забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні реалізується через кілька ключових механізмів. Серед них – програма «єВідновлення», яка дозволяє отримати компенсацію за зруйноване або пошкоджене житло через портал «Дія». За 2024 рік понад 1 700 сімей ВПО вже отримали нове житло за цією програмою, а ще близько 3 000 очікують на компенсацію. Додатково діє програма «Прихисток», яка передбачає компенсацію витрат громадянам, які безкоштовно розміщують у себе ВПО[32].
Місцеві органи влади також активно залучені до вирішення житлових питань ВПО. Наприклад, у Закарпатській області реалізується комплексна програма підтримки ВПО на 2023–2025 роки, яка передбачає будівництво та придбання житла, компенсацію відсоткових ставок за іпотечними кредитами та надання тимчасового житла. У Хмельницькій області у 2023 р. на реалізацію місцевих програм підтримки ВПО було виділено 189 млн грн, з яких 101 млн грн – з обласного бюджету (Урядовий портал України[33]).

[32] Державне підприємство «Реінтеграція та Відновлення» : вебсайт. URL: https://dp-reintegration.gov.ua/.
[33] Transcarpathian Regional Council of IDPs: IDP support programs / Ministry of national unity of Ukraine. 2024. URL: https://unity.gov.ua/en/2024/07/22/transcarpathian-regional-council-of-idps-idp-support-programs/?utm_source=chatgpt.com.

2.3.4. Роль стейкхолдерів

Підтримка ВПО забезпечується через кооперацію широкого кола стейкхолдерів:

Держава (центральні органи влади): формує політику, адмініструє соціальні виплати, забезпечує нормативну базу.

Місцева влада: реалізує політику на рівні громад, надає житло, інфраструктуру, інтеграційні сервіси, часто бере участь у розробці локальних програм адаптації.

Волонтери та громадянське суспільство: з перших днів війни були рушієм екстреної допомоги ВПО. Забезпечують гуманітарні пакети, юридичну допомогу, психологічну підтримку, освітні ініціативи.

Міжнародні організації: надають фінансування, технічну допомогу, експертизу та координують великомасштабні програми, як-от: Shelter Cluster, Education Cluster, Cash Working Group.

Приватний сектор: відкриває програми стажувань, релокації бізнесів разом з працівниками ВПО, надає приміщення, фінансує благодійні проєкти.

Роль стейкхолдерів у забезпеченні підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні є визначальною для ефективного функціонування системи захисту та інтеграції ВПО. Центральні органи влади, передусім Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство соціальної політики, МОН, МОЗ та Державна служба зайнятості, формують законодавчу й інституційну бази, адмініструють ключові програми виплат, компенсацій, працевлаштування, а також реалізують цифрові рішення для обліку та обслуговування ВПО. Наприклад, платформа «єВідновлення» (https://erecovery.diia.gov.ua), розроблена за участі Мінреінтеграції та Мінцифри, стала інструментом прозорої компенсації за зруйноване житло.

Місцева влада формально є ключовим виконавцем державної політики в громадах, проте її дії часто залишаються недостатніми й фрагментарними. Попри окремі позитивні приклади, як-от: програма «Львів турботи»[34], створення модульного містечка для ВПО в Чернівцях за підтримки УВКБ ООН – системного підходу до забезпечення житлом, соціальними послугами та медичною допомогою внутрішньо переміщеним особам бракує. Значна частина проєктів реалізується лише за активної участі міжнародних партнерів, тоді як власні ресурси місцевих бюджетів використовуються обмежено й часто не відповідають масштабам гуманітарних викликів. В окремих громадах можна простежити пріоритетність другорядних інфраструктурних робіт над реальними потребами переселенців, що підкреслює брак стратегічного бачення та ефективного управління на рівні місцевої влади.

Волонтерські ініціативи та громадянське суспільство – це «перша хвиля» допомоги, яка виникла ще у 2014 р., а з 2022 р. масштабувалась до національного рівня. Такі організації, як «Право на захист»[35], «Восток SOS»[36], «Карітас

[34] Львівська міська рада : офіц. вебсайт. URL: https://city-adm.lviv.ua.
[35] Благодійний фонд «Право на захист» : офіц. вебсайт. URL: https://r2p.org.ua.
[36] Благодійний фонд «Схід SOS» : офіц. вебсайт. URL: https://vostok-sos.org.

Україна»[37], надають правову, психологічну, матеріальну допомогу, супроводжують ВПО при отриманні статусу, консультують з житлових та соціальних питань. У 2023 р. «Право на захист» відкрила понад 25 мобільних пунктів надання допомоги в громадах на заході та півночі України.

Міжнародні організації відіграють провідну роль, насамперед роль стабілізатора та донора інституційної спроможності. Вони забезпечують технічну та фінансову підтримку державі й громадам, а також координують діяльність через кластери – наприклад, Shelter Cluster, Cash Working Group та Education Cluster. УВКБ ООН організовує розміщення та фінансування житлових проєктів, ІОМ займається мобільністю та працевлаштуванням, UNICEF – підтримкою дітей ВПО. На платформі публікуються актуальні звіти та карти гуманітарних потреб[38].

Приватний сектор також все активніше долучається до підтримки ВПО: багато компаній реалізують програми релокації бізнесів разом із працівниками, підтримки зайнятості, стажування та цифрового навчання. Наприклад, компанія SoftServe ініціювала програму перекваліфікації IT-фахівців серед ВПО, а Rozetka і Нова пошта у 2023 р. створили тимчасові робочі місця в регіонах, які приймають найбільше переселенців. Платформа публікує вакансії спеціально для людей з тимчасовим місцем проживання.

Особливу роль у координації стейкхолдерів відіграють платформи та реєстри, зокрема офіційний портал підтримки ВПО, де зібрана інформація про сервіси, права, корисні контакти та оголошення про допомогу. Цей ресурс об’єднує ініціативи держави, донорів, громадських структур та місцевих адміністрацій. Це є цифровою точкою входу для мільйонів людей, які потребують послуг.

2.4. Проблеми ВПО

Проблемам ВПО присвячено численні публікації науковців, аналітиків та журналістів.

Відповідно до дослідження Національного інституту стратегічних досліджень «Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення», ВПО в Україні зіштовхуються з комплексом взаємопов’язаних проблем, що ускладнюють їхню інтеграцію в приймаючі громади та посилюють соціальну напругу. Однією з найбільш критичних є житлова проблема – більшість ВПО були змушені залишити власне житло без змоги повернутись, натомість ринок оренди у приймаючих регіонах виявився не готовим до масштабного попиту. Житло часто недоступне за ціною, має низьку якість або обмежений обсяг, особливо в малих громадах.

Наступним системним викликом є працевлаштування. Через втрату соціального капіталу, документів, робочих зв’язків, а часто і професійної

[37] Карітас України : вебсайт. URL: https://caritas.ua.
[38] ReliefWeb Response : вебсайт. URL: https://www.humanitarianresponse.info.

відповідності новим регіональним умовам, переселенці не можуть швидко інтегруватися в місцевий ринок праці. Більшість мають тимчасовий або нестабільний дохід, а деякі стикаються з дискримінацією або нерівним доступом до вакансій. Особливо це стосується жінок, осіб з інвалідністю, людей передпенсійного віку.

Не менш важливою проблемою залишається доступ до соціальних послуг. Серед найбільш запитуваних – медична допомога, адміністративні послуги, соціальна підтримка та освітні сервіси для дітей. У багатьох випадках переселенці не мають постійної реєстрації на новому місці проживання, що обмежує або унеможливлює доступ до державних сервісів. Це створює ризики для реалізації базових прав та поглиблює соціальну вразливість ВПО.

Велике занепокоєння викликає стан ментального здоров'я переселенців. Посттравматичні стани, стрес, невизначеність щодо майбутнього, соціальна ізоляція та побутові труднощі спричиняють зростання депресивних розладів, тривожності, емоційного вигорання. Найбільш вразливими є діти, люди похилого віку та особи, які вже мали попередній психоемоційний досвід травм. Нестача безкоштовних психосоціальних послуг лише погіршує ситуацію.

Крім того, окрему категорію проблем становить юридична та інформаційна ізоляція частини ВПО. Багато переселенців не обізнані з актуальними механізмами державної підтримки, змінами законодавства чи можливостями влаштування. Це призводить до нерівного доступу до виплат, програм зайнятості та житлових ініціатив, а також до порушень, що згодом можуть стати підставою для скасування статусу ВПО.

Насамкінець у дослідженні Національного інституту стратегічних досліджень «Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення» наголошується, що значним бар'єром для сталого поліпшення становища ВПО є нестача скоординованої міжсекторальної політики. У дослідженні підкреслюється, що без належної взаємодії держави, місцевого самоврядування, міжнародних партнерів та громадських організацій неможливо ефективно реагувати на виклики, пов'язані з внутрішнім переміщенням. Відсутність єдиної стратегії, оновлених реєстрів і сталого фінансування підсилює ризик маргіналізації переселенців як соціальної групи[39].

Дослідження Ірини Трубавіної «Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними» аналізує ключові виклики, з якими стикаються ВПО в Україні, та підкреслює необхідність системного підходу до їхньої соціальної підтримки. Автор наголошує, що однією з основних проблем є житлова. Багато переселенців втратили свої домівки через збройний конфлікт, і навіть після його завершення повернення стає неможливим через зруйновану інфраструктуру. Це створює потребу в забезпеченні тимчасовим або постійним житлом для ВПО. Крім того, ВПО стикаються з труднощами в адаптації до нових умов життя. Вони залишили свої соціальні зв'язки, роботу та звичне середовище, що ускладнює інтеграцію в нові громади.

[39] Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення / Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh.

Це вимагає від соціальних служб індивідуального підходу до кожної родини, з урахуванням їхніх специфічних потреб. Дослідження також акцентує на необхідності розробки нових стандартів соціальних послуг, орієнтованих на потреби ВПО. Це включає не лише адміністративну підтримку, але й психологічну допомогу, сприяння в працевлаштуванні та доступ до освіти. Забезпечення таких послуг сприятиме успішній інтеграції ВПО в нові громади та відновленню їхнього повноцінного життя[40].

У своєму блозі на «Українській правді» Олексій Гончаренко аналізує ключові проблеми, з якими стикаються ВПО в Україні:[41]

1. Житлова проблема

Головною проблемою для ВПО є відсутність доступного житла. Багато переселенців змушені орендувати житло за високими цінами або проживати в тимчасових умовах, що часто не відповідають базовим стандартам, особливо для родин з дітьми та людей з інвалідністю.

2. Фінансова підтримка та виплати

Грошова допомога від держави є критично важливою для ВПО, особливо для тих, хто втратив дім, майно та засоби для існування. Наразі близько 2,6 млн осіб отримують виплати, але з 1 березня 2024 року ця кількість зменшиться на 170 тис. через бюджетні обмеження.

3. Проблеми працевлаштування

ВПО стикаються з труднощами у пошуку роботи через:

Брак вакансій за спеціальністю та рівнем освіти.

Низьку заробітну плату на наявних робочих місцях.

Небажання роботодавців наймати переселенців.

Недостатні професійні навички та досвід.

Особливо вразливими є самотні жінки з дітьми та люди передпенсійного віку.

Загалом, автор підкреслює, що ВПО – це не навантаження на систему, а громадяни, яким держава повинна допомогти реінтегруватися в суспільство. Зміна підходу до вирішення їхніх проблем дозволить зберегти економічно активне населення та сприятиме розвитку країни.

Стаття на платформі «Соціальна країна» аналізує ключові проблеми, з якими стикаються ВПО в Україні, та пропонує шляхи їх вирішення[42].

Серед основних проблем ВПО виділяють:

- Житлове питання. Багато ВПО проживають у тимчасових притулках або у родичів, що створює додаткове навантаження на сім'ї та громади. За даними UNHCR, понад 50 % ВПО мають проблеми з постійним житлом.

[40] *Трубавіна І. М.* Проблеми внутрішньо переміщних осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. пр. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2017. С. 320–342. URL: http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/1222.

[41] *Гончаренко О.* Три найголовніші проблеми ВПО в Україні: що потрібно змінити? *Українська правда*. 2024. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/goncharenko/65e857854edc4/.

[42] Проблеми внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні та їх вирішення / Громадська організація «Чиста планета». 2024. URL: https://welfare.green/problemi-vnutrishno-peremishhenikh-osib-vpo-v-ukraini-ta-ikh-virishennya/.

- Працевлаштування. Відсутність документів, дискримінація на ринку праці та обмежений доступ до навчальних програм ускладнюють працевлаштування ВПО. За даними МОП, лише близько 30 % ВПО отримали стабільну роботу.
- Освіта та медична допомога. Діти ВПО часто стикаються з труднощами при вступі до шкіл через брак місць та необхідність адаптації. Медична допомога для ВПО також залишається проблематичною через відсутність медичних установ у тимчасових місцях проживання та обмежені ресурси місцевих лікарень.

Стаття «Два роки війни: стан і потреби ВПО в Україні», опублікована на платформі «ЗМІ для змін», базується на опитуванні 682 ВПО, переважно з Донецької, Херсонської, Запорізької та Луганської областей, які наразі проживають у Києві. Метою дослідження було виявити ключові проблеми, з якими стикаються переселенці після двох років повномасштабної війни[43].

Основні проблеми, виявлені в цьому дослідженні:

- Фінансова нестабільність: 65,3 % респондентів зазначили нестачу коштів як головну потребу. Більшість ВПО (91,6 %) покладаються на державні виплати як основне джерело доходу. Це вказує на високий рівень економічної вразливості та залежності від соціальної допомоги.
- Проблеми з житлом: 84,4 % опитаних змушені орендувати житло, причому 89,3 % роблять це без офіційного договору. Це створює ризики нестабільності проживання та ускладнює доступ до соціальних послуг.
- Освітні бар'єри для дітей: 12,3 % дітей ВПО не відвідують навчальні заклади через відсутність місць, фінансові труднощі або переповненість шкіл і садочків. Це обмежує можливості для соціалізації та розвитку дітей.
- Інформаційна ізоляція: 39,6 % респондентів відзначили труднощі з орієнтацією в новому місті, транспортом та браком інформації про доступні послуги. Це ускладнює адаптацію та інтеграцію ВПО у нові громади.

Дослідження підкреслює необхідність комплексного підходу до підтримки ВПО, включно із забезпеченням житлом, доступом до освіти, фінансовою стабільністю та інформаційною підтримкою. Також важливо враховувати специфічні потреби різних груп переселенців для ефективної інтеграції в приймаючі громади.

Стаття в «Економічній правді» аналізує провал урядового експерименту з будівництва житла для ВПО в Україні. Попри виділення значних коштів, проєкт не стартував через низьку якість підготовки та відсутність прозорих процедур. Це призвело до затримок у реалізації та невикористання наданих ресурсів[44]. Основні проблеми пов'язані з відсутністю чітких критеріїв відбору виконавців,

[43] Два роки війни: стан і потреби ВПО в Україні. *ЗМІ для змін*. 2024. URL: https://cs.detector.media/community/texts/185978/2024-03-25-dva-roky-viyny-stan-i-potreby-vpo-v-ukraini/.

[44] *Бурдєй Н., Курілець О.* Експеримент провалюється, навіть не почавшись? Як уряд збирається будувати житло для ВПО. *Економічна правда*. 2025. URL: https://epravda.com.ua/power/eksperiment-provalivsya-navit-ne-pochavshis-yak-uryad-zbirayetsya-buduvati-zhitlo-dlya-vpo-805099/.

непрозорі тендерні процедури та недостатню координацію між органами влади. Ці чинники поставили під сумнів ефективність використання коштів, зокрема тих, що надаються Європейським Союзом на соціальні проєкти. Експерти закликають до реформування підходів до реалізації таких ініціатив, зокрема впровадження прозорих конкурсів та посилення контролю за використанням бюджетних коштів.

Проблеми доступу дітей ВПО до освіти в різних регіонах України

Щодо дітей, то в домогосподарствах ВПО, де є принаймні одна дитина, зазначено значно вищий рівень потреб у різних сферах, таких як продовольство, одяг, засоби гігієни та медикаменти. Серед цих домогосподарств 84 % становлять сім'ї з дітьми, а середній розмір домогосподарства з дітьми становить три особи. Це також вказує на високий рівень уразливості цих сімей, оскільки багато з них змушені вдаватись до економії або до більш радикальних стратегій, як-от зменшення витрат на житло чи продовольчі товари.

Ще одним важливим моментом є питання соціальної адаптації дітей ВПО. Враховуючи великі потоки переміщення, особливо з прифронтових територій, важливою проблемою для дітей є не тільки фізичні потреби, але й соціальні, зокрема в забезпеченні доступу до освіти та соціальних послуг. Переміщені родини, зокрема з Харківської, Донецької та Луганської областей, потребують спеціальної підтримки для інтеграції в нові громади, що передбачає створення умов для навчання, отримання медичних послуг і підтримки в психологічному плані.

Станом на 1 вересня 2024 р., кількість учнів, які мають статус ВПО в Україні, становить загалом 222 813 осіб, з яких 107 815 – дівчата. Ці дані надають важливу інформацію для планування освітніх ініціатив, орієнтуючись на потреби дітей ВПО, зокрема в умовах війни та переміщення. Найбільше учнів ВПО зареєстровано в таких областях, як Донецька (29 540 учнів), Харківська (28 122 учня) і місті Києві (21 762 учня). Це відповідає загальному тренду, що вказує на високу концентрацію внутрішньо переміщених осіб у найбільших і найбільш постраждалих від конфлікту регіонах.

Деталізація за статтю показує, що у більшості областей спостерігається тенденція до рівного розподілу між хлопцями та дівчатами серед учнів ВПО, хоча є регіони з більшою кількістю дівчат. Наприклад, у Київській області серед 12 583 учнів 6 111 припадає на хлопців, а 6 472 – на дівчат. Це важливо для планування спеціальних освітніх програм, які можуть потребувати адаптації до вікових та статевих особливостей.

Аналіз динаміки кількості школярів ВПО у 2022–2024 рр. показує різке зростання кількості дітей, які шукають місце для навчання в Україні та за її межами внаслідок війни. За оперативною інформацією, станом на 20 травня 2022 р., до тимчасових реєстрів внесено інформацію про понад 125 тис. дітей, що прибули в різні регіони країни. Більшість із них отримує освіту в закладах за місцем тимчасового перебування, зокрема у Львівській, Івано-Франківській, та інших областях. Важливим є те, що до початку 2022/2023 н. р. 73 тис. дітей ВПО здобувають освіту, що становить 58,1 % від загальної кількості тимчасово

переміщених осіб. Динаміка кількості школярів ВПО продовжувала змінюватися, оскільки частина дітей евакуювалася за кордон, а інші залишалися в Україні, у той час як освітній процес часто здійснювався дистанційно чи в змішаному форматі.

На нашу думку, проблеми доступу дітей ВПО до освіти в Україні є складними і варіюються залежно від регіону, але деякі з основних проблем можна узагальнити наступним чином:

1. Руйнування освітньої інфраструктури. В умовах війни значна частина закладів освіти, особливо в прифронтових зонах і на тимчасово окупованих територіях, була зруйнована або пошкоджена. Це значно ускладнює доступ дітей ВПО до освіти, адже в таких регіонах школи не можуть функціонувати на повну потужність, а діти вимушені навчатися в тимчасових умовах або дистанційно, що не завжди є ефективним.

2. Дефіцит педагогічного персоналу. Учителі та педагогічні працівники, які залишилися на територіях, що постраждали від війни, не завжди можуть забезпечити належний рівень освіти дітям ВПО. До того ж часто виникають труднощі з підготовкою педагогів до роботи з дітьми, які пережили стрес, травми або мають особливі освітні потреби.

3. Обмеженість інклюзивних програм. У деяких регіонах України не вистачає інклюзивних класів або програм, які могли б адаптувати навчання для дітей ВПО з інвалідністю чи особливими освітніми потребами. Це ускладнює процес інтеграції дітей ВПО в освітнє середовище.

4. Нерівномірний доступ до дистанційного навчання. У регіонах, що постраждали від війни, діти ВПО часто стикаються з труднощами доступу до інтернету, що ускладнює їхню можливість навчатися через онлайн-платформи. Відсутність належної інфраструктури, нестабільний інтернет-зв’язок або відсутність технічних засобів у родин можуть стати значними бар’єрами для освіти.

5. Соціальна ізоляція та психологічні бар’єри. Діти ВПО часто переживають психологічні травми через втрату дому, руйнування соціальних зв’язків і переїзд у нові регіони. Це може спричиняти проблеми з адаптацією в новому освітньому середовищі. Школи не завжди мають достатні ресурси для забезпечення належної психологічної підтримки.

6. Адміністративні та правові бар’єри. Незважаючи на наявність законодавчих змін, які спрощують зарахування дітей ВПО до шкіл, у деяких регіонах досі існують адміністративні труднощі, пов’язані з відсутністю документів, необхідних для зарахування дітей. Це може стати серйозним бар’єром для родин, які були змушені покинути свої домівки без документів або з неповними даними.

7. Недостатність фінансування та ресурсів. Багато закладів освіти, особливо в регіонах, де концентрація ВПО є високою, стикаються з проблемами фінансування. Це стосується як матеріально-технічного забезпечення, так і підтримки вчителів, а також необхідності розширення інфраструктури для інтеграції дітей із числа ВПО.

На основі аналізу низки досліджень та публікацій, можна виокремити такі ключові проблеми ВПО в Україні:

1. Житлова нестабільність.

- Понад 80 % ВПО орендують житло, часто без договорів, що позбавляє їх захисту та стабільності.
- Брак державного соціального житла та провал програм його будівництва.
- Обмежений доступ до компенсацій за зруйноване чи втрачене житло.

2. Фінансова вразливість.

- Для більшості ВПО державні виплати залишаються єдиним джерелом доходу.
- Значна частина не має постійної роботи або доходу, що не дозволяє покривати базові потреби.
- Зменшення державної допомоги з 2024 року (її зниження в реальному обліку з урахуванням впливу інфляції) ускладнює виживання малозабезпечених родин.

3. Проблеми працевлаштування.

- Обмежений доступ до ринку праці через втрату професійних навичок, в окремих випадках дискримінацію за віком, відсутність вакансій за фахом тощо.
- Особливо вразливі – молодь, жінки з дітьми, люди з інвалідністю, особи передпенсійного віку.
- Потреба в перенавчанні, перекваліфікації за короткотерміновими курсами, частковими кваліфікаціями та мікрокваліфікаціями, підтримці мікропідприємництва.

4. Обмежений доступ до соціальних та медичних послуг.

- Переселенці часто не мають офіційної реєстрації, що ускладнює доступ до медицини, освіти, соціального захисту.
- Переповнені школи й садочки не можуть прийняти всіх дітей ВПО.
- У сільських і прифронтових районах відсутня належна медична інфраструктура.

5. Психосоціальні виклики.

- Високий рівень хронічного стресу, тривоги, депресії, емоційного вигорання.
- Обмежений доступ до психологічної допомоги, особливо для жінок, дітей та людей літнього віку.
- Зростання випадків домашнього насильства через психоемоційне виснаження.

6. Інформаційна ізоляція та адаптація.

- Недостатність або відсутність актуальної інформації про права, сервіси, процедури для ВПО.
- Складнощі з орієнтацією в новому середовищі (транспорт, послуги, установи).
- Брак інтеграційних програм на рівні громад.

7. Адміністративні та нормативні бар'єри.

- Складна або заплутана процедура реєстрації та оновлення статусу ВПО.
- Нечіткі критерії для збереження/втрати статусу, що призводить до зловживань або несправедливого позбавлення виплат.
- Брак міжвідомчої координації та стабільного фінансування програм підтримки.

Підсумовуючи, слід зауважити, що проблеми ВПО є комплексними й взаємопов'язаними. Вони потребують системного міжвідомчого реагування, орієнтованого як на короткострокову гуманітарну допомогу, так і на довгострокову інтеграцію, економічну активізацію та забезпечення прав і гідності переселенців.

2.5. Аналіз внутрішньої релокації підприємств

У період повномасштабної війни в Україні релокація підприємств, включно з тими, що представляють бюджетну сферу, стала однією з ключових антикризових стратегій збереження економічної активності. Урядова програма релокації, ініційована Міністерством економіки, дозволила перемістити підприємства з зон активних бойових дій у відносно безпечні західні регіони країни. Основна мета програми – забезпечення безперервності виробничої діяльності, збереження робочих місць та підтримка локальних економік, що приймають переміщені підприємства. Зокрема, станом на 2025 р. до програми долучилися майже 8 000 компаній, що змінили регіон своєї реєстрації, серед яких понад 690 підприємств пройшли через державну програму, з них 477 вже відновили роботу.

Основні аспекти програми:

Безоплатна допомога: перевезення обладнання, переміщення працівників та пошук нових приміщень для виробництва.

Пріоритетність: першочергово допомога надається компаніям, які виробляють товари першої необхідності.

Співпраця з державними підприємствами: «Укрзалізниця» та «Укрпошта» залучені для перевезення обладнання. Регіони для релокації: Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, південні території Волинської та Рівненської областей.

Крім того, існують регіональні програми підтримки релокації, зокрема в Ужгороді, Івано-Франківську та Коломиї, які надають консультації, допомагають у пошуку місць для підприємств та підтримують запуск бізнесу на новому місці. У випадках, коли внутрішня релокація неможлива, підприємства можуть розглянути можливість переміщення за кордон. Основні аспекти:

Польща як основний напрямок: станом на початок квітня 2022 р. в Польщі зареєстровано майже 22 тис. компаній з українським капіталом, порівняно з 100 до війни.

Пільгові умови: українські громадяни можуть легально працювати в Польщі протягом 1,5 року; підприємці мають можливість зареєструвати компанію онлайн у формі ТОВ.

Обмеження на виїзд: чоловіки віком від 18 до 60 років можуть виїхати за кордон лише за наявності певних умов, таких як відстрочка від призову, наявність трьох і більше дітей на утриманні тощо.

Підготовка документів: перед релокацією необхідно підготувати відповідний пакет документів та врахувати податкові зобов'язання в країні призначення.

Окремі рекомендації для підприємців стосовно релокації підприємств:

Оцінка ризиків і переваг: перед ухваленням рішення про релокацію важливо ретельно зважити всі можливі ризики та переваги.

Підготовка до релокації: забезпечити належну підготовку, зокрема логістику, документообіг та комунікацію з працівниками.

Використання державних програм: скористатися наявними урядовими та регіональними програмами підтримки релокації.

Консультації з фахівцями: звернутися за консультацією до експертів з питань релокації, права та податкового законодавства[45].

Важливо зазначити, що релокації підлягали не лише приватні підприємства, а й організації бюджетної сфери – заклади освіти, охорони здоров'я, культури. У цих випадках йдеться не лише про переміщення матеріально-технічної бази, а й створення умов для безперервного надання суспільно значущих послуг. Наприклад, переміщення закладів освіти до інших областей вимагало облаштування нових приміщень, налагодження житлових умов для викладачів, вирішення питань логістики та відновлення освітнього процесу, що часто супроводжувалося труднощами з комунікацією з органами місцевої влади, нестачею ресурсів або браком підготовленої інфраструктури.

У країні запущена платформа релокації бізнесу від Prozorro.Sale[46] – це цифровий інструмент, створений для підтримки українських підприємств, що змушені переміщувати свої потужності через війну. Це відбулося за ініціативи Міністерства економіки України за підтримки Мінцифри, проєкту Дія.Бізнес та USAID. На сьогодні платформа забезпечує централізоване подання заявок на релокацію через майданчик E-Tender. Вона дозволяє підприємствам отримати допомогу в перевезенні обладнання, пошуку нових приміщень, розселенні працівників та відновленні логістичних ланцюгів.

Процес релокації передбачає кілька етапів: реєстрація та заповнення заявки в особистому кабінеті, отримання інформаційної підтримки від менеджера майданчика, розгляд заявки Міністерством економіки та залучення виконавців, як-от: Укрзалізниця, Укрпошта та обласні військові адміністрації – для організації переміщення. Підприємства можуть відстежувати статус своєї заявки через особистий кабінет на електронному майданчику.

---

[45] *Сухорукова Г.* Внутрішня та зовнішня релокація: корисна інформація для українського бізнесу. *Kyivstar Business Hub*. 2022. URL: https://hub.kyivstar.ua/articles/vnutrishnya-ta-zovnishnya-relokacziya-korysna-informacziya-dlya-ukrayinskogo-biznesu.

[46] Prozorro Sale : вебсайт. URL: https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/.

Платформа охоплює релокацію до 14 регіонів України, зокрема Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську та інші області. Після ухвалення позитивного рішення про переміщення підприємство отримує пакет державної підтримки, що передбачає підбір місця розташування, допомогу з перевезенням, сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників, а також підтримку у відновленні логістики та пошуку ринків збуту.

Аналітичні дані платформи Opendatabot від 30 листопада 2023 р. демонструють[47], що 7 820 компаній переїхали по Україні від початку повномасштабного вторгнення. Найбільше компаній виїхало з Києва (33 %), Дніпропетровської та Київської областей, тоді як приймаючими регіонами стали Львівська (24 %), Закарпатська (14,5 %), Чернівецька (9,8 %) та інші західні області. Це призвело до зростання податкових надходжень до місцевих бюджетів – у Львівській області частка власних доходів зросла до 67,8 % у 2024 р. Однак разом із позитивними змінами релокація супроводжувалася низкою викликів: від повторного переміщення через зміну безпекової ситуації – до складної адаптації на нових ринках і інтеграції в місцеві економіки.

Особливістю бюджетної сфери є її залежність від централізованого фінансування та наявності регуляторних бар'єрів. Наприклад, для переміщення закладу освіти потрібні не лише ресурси для транспортування майна, а й нормативна база щодо змін у ліцензії, акредитації та штатному розписі. Подібні труднощі виникають і в охороні здоров'я – релоковані лікарні стикаються з проблемою втрати фахівців, недостатністю обладнання, потребою в узгодженні з НСЗУ. У культурній сфері, особливо для музеїв чи театрів, окремим викликом стає збереження фондів та відновлення глядацької аудиторії.

Проблематика релокованих підприємств охоплює також логістичні труднощі, нестачу виробничих площ у приймаючих громадах, дефіцит кадрів, потребу у відновленні ланцюгів постачання, переналагодженні ринків збуту.

Часто підприємства потребують допомоги у відновленні ділових контактів, формуванні команд, розміщенні персоналу. У відповідь на ці виклики було розроблено Посібник з релокації від GoLocal за підтримки USAID, що містить чіткий алгоритм дій для МСП, а також рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо залучення бізнесу до громад [48].

Основні підходи до релокації підприємств:

1. Види релокації

Посібник визначає три основні типи релокації:

Повна релокація: переміщення всіх виробничих засобів і ресурсів підприємства на нове, безпечне місце.

Часткова релокація: перенесення частини виробничих потужностей або певних департаментів на нове місце, при цьому інші підрозділи залишаються на попередньому місці.

---

[47] 7820 компаній переїхали по Україні від початку повномасштабного вторгнення. *Опендатабот*. 2023. URL: https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war-2.

[48] *Плащук Л.* Посібник з релокації підприємств. USAID, 2022. URL: https://golocal-ukraine.com/wp-content/uploads/2022/10/relokacziya-pidpri%D1%94mstv.pdf.

Змішана релокація: відкриття нового підрозділу підприємства та переміщення частини персоналу для роботи в місці релокації, при цьому основні виробничі потужності продовжують функціонувати за попереднім місцем розташування.

2. Покроковий процес релокації

Процес релокації підприємства передбачає наступні етапи:

Ситуаційний аналіз: оцінка поточної ситуації підприємства, включно з ризиками, ресурсами та можливостями.

Визначення цілей релокації: чітке формулювання мети переміщення, наприклад, гарантування безпеки персоналу, збереження виробництва або доступ до нових ринків.

Пошук потенційних варіантів для релокації: аналіз можливих місць для переміщення з урахуванням інфраструктури, логістики та інших факторів.

Підготовка підприємства до релокації та сама релокація: планування та виконання процесу переміщення, включно з логістикою, транспортуванням обладнання та персоналу.

Початок роботи та налагодження діяльності компанії на новому місці: відновлення операційної діяльності, адаптація до нового середовища та інтеграція в місцеву економіку.

3. Чек-листи та додатки

Посібник містить практичні інструменти, такі як:

Чек-лист вимог і потреб підприємства в процесі релокації: допомагає систематизувати необхідні дії та ресурси для успішного переміщення.

Перелік запитань за сферами скринінгу внутрішнього потенціалу підприємства для релокації: допомагає оцінити готовність підприємства до релокації та визначити ключові аспекти, що потребують уваги.

Ці інструменти сприяють структурованому підходу до релокації, забезпечуючи підприємствам можливість мінімізувати ризики та ефективно адаптуватися до нових умов.

4. Роль приймаючих громад

Окремий посібник розроблений для приймаючих громад, який містить рекомендації щодо залучення та прийому релокованих підприємств. Це передбачає оцінку потенціалу громади, створення команди із залучення підприємств, визначення ключових стейкхолдерів, формування цілей громади, підготовку плану дій, комунікаційну кампанію та інтеграцію підприємства в економічне та соціальне життя громади.

Станом на травень 2025 р. релокація українських підприємств продовжує залишатися важливим інструментом адаптації бізнесу до умов війни. Хоча темпи переміщення компаній зменшилися порівняно з попередніми роками, процес релокації сприяв економічній активізації безпечніших регіонів і відкрив нові можливості для розвитку бізнесу.

Динаміка релокації[49]:

[49] ABiznes : вебсайт. URL: https://abiznes.com.ua.

- Зменшення кількості релокацій: у 2024 р. 11 083 компанії змінили свою юридичну адресу в межах України, що на 18 % менше порівняно з 2023 р., коли було зафіксовано 14 136 релокацій. Це свідчить про поступову стабілізацію та адаптацію бізнесу до нових умов.
- Галузева структура: найбільшу частку серед релокованих підприємств становлять компанії, що займаються оптовою торгівлею (32,4 %), будівництвом (6,3 %) та операціями з нерухомістю (4,8 %).

Географія переміщень:

- Регіони, з яких виїжджають: найчастіше підприємства переїжджають з Києва (33,2 %), Дніпропетровської (9,6 %) та Київської (8,5 %) областей[50].
- Регіони, куди переїжджають: популярними напрямками для релокації стали Львівська (24 %), Закарпатська (14,5 %), Чернівецька (9,8 %), Івано-Франківська (8,3 %), Хмельницька (7,3 %) та Тернопільська (6,3 %) області[51].
- Повернення до попередніх регіонів: деякі компанії після стабілізації ситуації повертаються до своїх початкових регіонів, зокрема до Києва.

Відновлення діяльності:

- Урядова програма релокації: у рамках програми релокації бізнесу 692 підприємства були переміщені із зони активних бойових дій до безпечних регіонів України. З них 477 компаній вже відновили свою роботу[52].

Зовнішня експансія:

- Розширення на європейські ринки: українські підприємства активно виходять на ринки Центральної та Західної Європи. У Польщі, де проживає значна українська діаспора, кожен десятий новий бізнес у 2024 р. був українським. Компанії, такі як Lviv Croissants та !FEST, відкривають нові заклади в Польщі, Чехії, Німеччині, Швейцарії, Франції та Великій Британії[53].

Вплив на регіональні бюджети:

- Зростання податкових надходжень: релокація бізнесу позитивно вплинула на бюджети західних областей України. Наприклад, у Львівській області частка податків у бюджеті зросла з 44,8 % у 2021 р. до 67,8 % у 2024 р., а частка дотацій зменшилася з 50,3 % до 24,5 %[54].

Релокація бізнесу в Україні в умовах війни стала не лише засобом виживання, а й можливістю для розвитку та розширення. Попри зменшення темпів переміщення, підприємства продовжують адаптуватися до нових умов,

---

[50] *Мигаль М.* Релокація бізнесу в умовах війни: у які регіони переїжджають підприємства / Інститут аналітики та адвокації. 2024. URL: https://iaa.org.ua/articles/business-relocation-in-times-of-war-what-regions-are-companies-moving-to/.

[51] За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств, – Тетяна Бережна / Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 2023. URL: https://me.gov.ua/news/detail?id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&lang=uk-ua&title=zarikviinivbilsh&utm_source.

[52] Скільки підприємств відновили свою діяльність після релокації: статистика від Мінекономіки. *Дебет-Кредит*. 2022. URL: https://news.dtkt.ua/society/economics/77630-skilki-pidprijemstv-vidnovili-svoiu-diialnist-pislia-relokaciyi-statistika-vid-minekonomiki.

[53] *Kahn M., Koper A.* Ukrainian businesses in emerging Europe eye westward expansion. *Reuters*. 2025. URL: https://www.reuters.com/markets/europe/ukrainian-businesses-emerging-europe-eye-westward-expansion-2025-01-07/?utm_source=chatgpt.com.

[54] Як релокація бізнесів відобразилася на бюджетах областей. *Слово і діло*. 2024. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/11/20/infografika/ekonomika/yak-relokacziya-biznesiv-vidobrazylasya-byudzhetax-oblastej?utm_source=chatgpt.com.

відкривати нові ринки та сприяти економічному зростанню як всередині країни, так і за її межами.

Попри складнощі, релокація відкрила нові можливості: підприємства, які адаптувались у нових умовах, отримали доступ до нових ринків, інтегрувалися в економічне життя приймаючих регіонів та стали чинником їхнього економічного зростання. Бюджетні установи, що продовжили свою діяльність на нових місцях, забезпечують доступ громадян до критичних соціальних послуг, сприяючи стабільності та стійкості громад у воєнний період.

Насамкінець зауважимо, що внутрішня релокація в Україні є не лише засобом збереження підприємств у кризових умовах, а й одним із драйверів регіонального розвитку. Водночас її ефективність залежить від комплексного підходу – державної підтримки, ініціатив громад, нормативної гнучкості та готовності самих підприємств до змін. У майбутньому саме релоковані структури можуть відіграти ключову роль у післявоєнному відновленні країни.

3. АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ АКТИВНОЇ ФАЗИ ВІЙНИ

Російське вторгнення в Україну у 2022 р. спровокувало одну з найзначніших криз вимушеної міграції в Європі з часів Другої світової війни. Мільйони українців покинули країну, а багато інших стали вимушено переміщеними особами, створюючи серйозні гуманітарні, освітні та соціально-економічні проблеми. Ці безпрецедентні міграційні потоки не лише змінили демографічний ландшафт України, але й мали далекосяжні наслідки для Європейського Союзу, особливо у сферах ринків праці, систем освіти та управління міграцією. Незважаючи на масштаби та вплив цих переміщень, усе ще бракує комплексного та сучасного академічного аналізу, який би охоплював як внутрішні, так і зовнішні виміри української міграції та їхні складні наслідки для ЄС.

Водночас стрімке зростання міграції створює довгострокові політичні виклики як для України, так і для її європейських партнерів. Хоча країни ЄС надали короткострокову підтримку через механізми тимчасового захисту, стійкість цих заходів залишається невизначеною. Такі питання, як «витік мізків», визнання освітніх кваліфікацій, інтеграція на ринок праці та доступ до освіти для переміщених дітей і молоді, вимагають більш стратегічних і скоординованих відповідей. Тому розуміння поточного стану та майбутньої траєкторії української міграції має важливе значення для розробки ефективної міграційної політики, що базується на фактичних даних і збалансовує гуманітарні потреби з соціально-економічною інтеграцією та стійкістю через кордони.

3.1. Біженці та інші мігранти до країн Європи

Міграційні процеси стали однією з наймасштабніших соціально-демографічних трансформацій, що охопили Україну в період війни. Вимушений виїзд мільйонів громадян за кордон перетворився на структурний фактор, який впливає не лише на український ринок праці та демографічний баланс, але й на економіку та соціальні системи країн ЄС. Масовість і швидкість цих переміщень, їхня гендерна та вікова специфіка, а також тривалість війни поставили питання міграційної інтеграції та довгострокових перспектив повернення українців у центр уваги як національної, так і європейської політики.

Зовнішня міграція набула в Україні у період воєнної агресії ще більших масштабів, ніж внутрішня. Понад 6–7 млн українців виїхали за кордон, здебільшого до країн ЄС, Великої Британії та Канади. Більшість із них – жінки з дітьми, що зумовило фемінізацію міграції. Вони активно включалися в ринок праці країн прийому, зокрема у сфери догляду, обслуговування, медицини та освіти. Водночас біженці від війни стикалися з бар'єрами у визнанні дипломів, працевлаштуванні, мовній інтеграції. Країни ЄС впроваджували програми

тимчасового захисту, підтримки зайнятості, адаптації до нових умов, однак фінансова стійкість таких програм залишається під питанням (табл. 3.1.1).

Табл. 3.1.1

Оцінка міграції з України (2022–2025 рр.)

Тип міграції	**Оціночна кількість,** *млн осіб*	**Основні регіони/ країни призначення**
Вимушено переміщені особи (ВПО)	6,0–8,0	Київ, Львів, Дніпро, Кривий Ріг, Закарпаття тощо
Зовнішня міграція (біженці)	6,8–7,5	Польща, Німеччина, Чехія, Італія, Іспанія
Українці під тимчасовим захистом у ЄС	~4,7	Країни ЄС згідно з даними UNHCR (2023–2024)

Складено за даними Національний інститут стратегічних досліджень.

Візуалізація загальних тенденцій – динаміка внутрішньої та зовнішньої міграції в Україні у 2014–2025 рр. представлена на рис. 3.1.1.

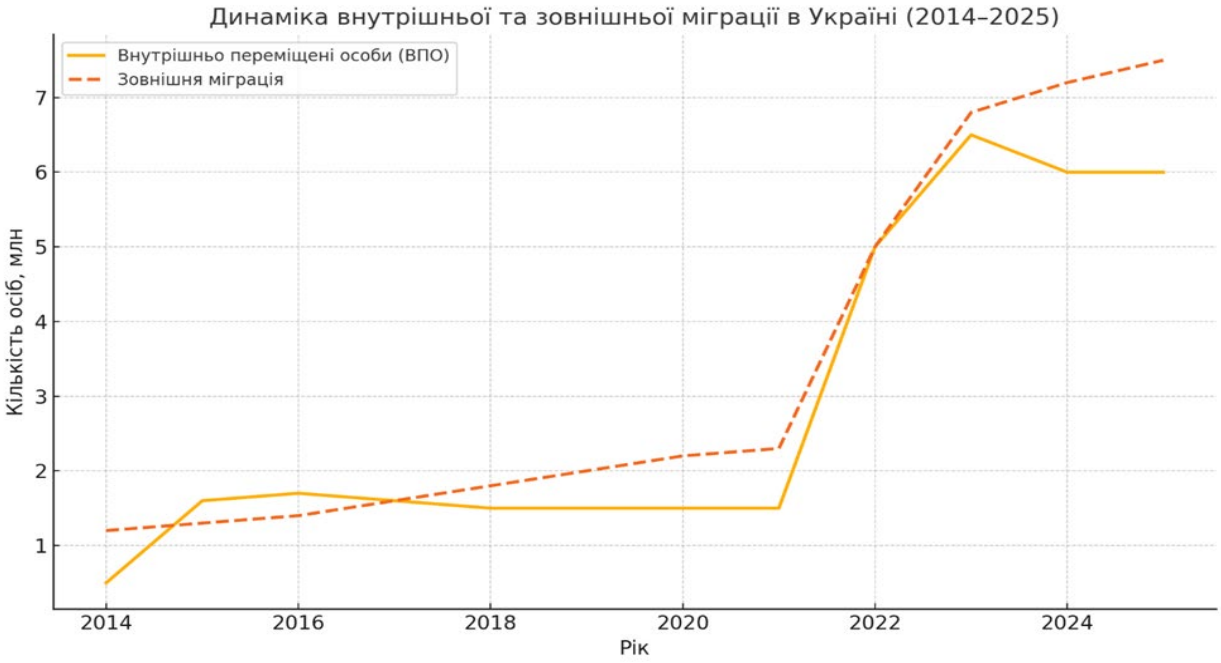

Рис. 3.1.1. **Візуалізація динаміки внутрішньої та зовнішньої міграції в Україні (2014–2025 рр.)**

Побудовано за: Внутрішньо переміщені особи / ДП «ІОЦ Мінсоцполітики». URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo; МОМ в Україні. URL: https://ukraine.iom.int/uk.

Міграція мала і зворотний характер: у 2023–2025 рр. фіксується поступове повернення частини біженців. За опитуваннями, 71 % українців розглядають можливість повернення після завершення війни, головними умовами якого є безпека, доступ до житла та економічні перспективи. Проте частина мігрантів вже адаптувалася до життя за кордоном, зокрема діти інтегрувалися в освітні системи, що ускладнює повернення.

Кількісні показники у розрізі країн наведено в табл. 3.1.2.

Табл. 3.1.2

Кількість біженців з України зареєстрованих в Європі (станом на лютий 2025 р.), *осіб*

Країни	Кількість біженців
Німеччина	1 243 445
Польща	993 795
Чехія	389 830
Велика Британія	253 535
Іспанія	216 975
Румунія	177 715
Італія	171 545
Молдова	135 860
Словаччина	132 120
Нідерланди	121 645
Ірландія	112 680
Бельгія	87 365
Австрія	85 710
Норвегія	78 850
Болгарія	75 260
Фінляндія	69 345
Швейцарія	68 000
Португалія	65 245
Франція	63 865
Угорщина	61 470
Литва	48 085
Латвія	47 655
Данія	39 810
Естонія	37 415
Туреччина	34 510
Греція	33 105
Грузія	28 640
Хорватія	27 560
Швеція	26 800
Чорногорія	21 245
Північна Македонія	19 325
Кіпр	18 740
Словенія	12 915
Сербія та Косово	10 730
Албанія	6 465
Азербайджан	4 645
Ісландія	4 005
Люксембург	3 875
Мальта	2 640
Ліхтенштейн	705
Вірменія	605
Боснія і Герцеговина	265

Джерело: Empowering people with data. *Statista*. URL: https://www.statista.com/.

Так, відповідно до даних порталу Statista станом на лютий 2025 р. в Європі зареєстровано понад 6,5 млн українських біженців, що підтверджує сталу

масштабність гуманітарної кризи, спричиненої повномасштабною війною в Україні. Найбільшу кількість біженців прийняли країни Центральної та Західної Європи, при цьому частина з них забезпечила тривале перебування, інтеграційні програми та тимчасовий захист для сотень тисяч осіб.

Лідерами за кількістю прийнятих біженців є Німеччина – 1 243 445 осіб (майже 20 % усіх зареєстрованих біженців у Європі), стала ключовою країною прийому завдяки розвиненій інфраструктурі, соціальним гарантіям та програмам інтеграції. Польща – 993 795 осіб, традиційно є основним маршрутом для в'їзду українців, однак частина мігрантів згодом переїжджає до інших країн ЄС. Водночас Чехія (389 830), Велика Британія (253 535) та Іспанія (216 975) входять до групи країн із найбільш активною політикою підтримки українських біженців. Ці п'ять країн разом прийняли понад 3 млн українців, тобто більше половини від загальної кількості.

Щодо працевлаштування, то у Німеччині кількість українських біженців, які знайшли роботу, зросла. У вересні 2024 року 8 500 українців працевлаштувалися, що більш ніж удвічі перевищує показники вересня 2023 р. Це стало можливим завдяки ініціативі «Job Turbo», спрямованій на інтеграцію біженців на ринок праці. На липень 2024 р. в Німеччині працювало 266 тис. українців працездатного віку[55].

Якщо говорити про регіональні особливості, то Центрально-Східна Європа (Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Угорщина) виступила першою лінією гуманітарної підтримки завдяки географічній близькості до України. Західна Європа (Німеччина, Франція, Бельгія, Нідерланди, Італія, Іспанія) забезпечила довгострокову підтримку, включно з житлом, медичним обслуговуванням та працевлаштуванням. Північна Європа (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Ісландія) та Балтія (Литва, Латвія, Естонія) також взяли участь у розміщенні біженців, хоч і в менших масштабах.

Аналізуючи відносні цифри, слід відзначити велике навантаження на малі країни. Так, попри невелику абсолютну кількість біженців у таких країнах, як Молдова (135 860), Словаччина (132 120) або Литва (48 085), їхній вплив на національні ресурси є відносно високим з огляду на меншу чисельність населення й обмежені ресурси. Зокрема, Молдова та Словаччина опинилися серед найбільш навантажених приймаючих країн у співвідношенні кількість біженців на 1 000 мешканців.

Також українські біженці впливають на соціально-економічну ситуацію цих країн. Зокрема тільки протягом семи місяців 2024 р. українці, які працюють у Литві, сплатили до бюджету 65,2 млн євро податків, що на 13 млн євро або на 25 % більше порівняно з тим же періодом минулого року. Загалом від початку великої війни українські біженці, які працюють у Литві, сплатили до бюджету країни 205 млн євро, у 2022 р. – 45 млн євро, у 2023 р. – 95 млн євро. За даними міністерства, станом на 1 вересня в Литві за трудовими договорами працювали 33,9 тис. українців, працевлаштованих у Литві з початку війни. Наразі Служба зайнятості пропонує їм майже 2 тис. робочих місць. Більшість з них працюють у

[55] *Бондарєва Х.* У Німеччині розповіли, скільки там українських біженців з роботою. *Європейська правда*. 2024. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/09/27/7195089/.

транспортно-складських (8,9 тис.), виробничих (7,2 тис.), будівельних (6,7 тис.) компаніях, у готельному секторі та громадському харчуванні (3 тис.). Майже 3 тис., або 8,4 % з них працюють на висококваліфікованих посадах, низькокваліфіковані та некваліфіковані робочі місця займають близько 6,1 тис., або 18,1 % українців[56].

Згідно з дослідженням Міжнародної організації з міграції, майже 60 % українських біженців, які перебувають у Молдові, змогли знайти роботу у 2024 р. Більшість з них (44 %) отримали постійну роботу, 10 % стали тимчасовими працівниками, а 4 % працюють віддалено або мають пасивні доходи. Однак існують значні гендерні розбіжності, оскільки лише 35 % жінок знайшли роботу, порівняно з 82 % чоловіків. Основними проблемами під час працевлаштування були відсутність можливостей (60 %), мовний бар'єр (49 %) та недостатня інформація про робочі місця[57].

Є країни з найменшою кількістю прийнятих. Менше 10 тисяч українських біженців зареєстровано в таких державах, як Сербія та Косово (10 730), Албанія (6 465), Ісландія (4 005), Ліхтенштейн (705), Вірменія (605) та Боснія і Герцеговина (265). Це зумовлено як географічною віддаленістю, так і меншою залученістю в загальноєвропейську міграційну політику.

Загалом ці дані свідчать про рівень солідарності країн ЄС та сусідів України, але також про нерівномірність розподілу тягаря біженців. На фоні затяжного конфлікту формуються стабільні українські діаспори, що інтегруються в приймаючі суспільства, одночасно зберігаючи зв'язок з Батьківщиною. Водночас ці тенденції потребують довгострокового стратегічного підходу до інтеграції, працевлаштування, освіти й можливого повернення частини населення до України в майбутньому.

Дослідження продемонструвало, що міграційна криза, спричинена війною в Україні, має далекосяжні наслідки як для самої України, так і для країн Європейського Союзу. В Україні вона стала одним із головних демографічних і соціальних викликів: лише за 2022–2025 рр. країна втратила близько 6,7 млн осіб, що відбилося на структурі населення, ринку праці та спроможності соціальних систем. Масштабна зовнішня міграція, у поєднанні з внутрішнім переміщенням понад 6–8 млн людей, призвела до перевантаження інфраструктури в окремих регіонах та до зростання регіональної нерівності в доступі до освіти, медицини та житла.

Для ЄС ця ситуація стала каталізатором переосмислення міграційної політики. Попри успішну мобілізацію механізмів тимчасового захисту, країни-члени зіткнулися з нерівномірним навантаженням, а також викликами соціальної інтеграції, мовної адаптації та гарантій доступу до базових послуг. Найбільше навантаження відчули прикордонні країни, як-от: Польща, Словаччина та Молдова, де співвідношення біженців до кількості населення виявилося особливо високим.

---

[56] Українські біженці у Литві: де працюють та скільки заробляють. *Економічні новини*. 2024. URL: https://www.ukr.net/news/details/economics/106930951.html.

[57] *Костіна І., Проц А.* У Молдові майже 60% українських біженців знайшли роботу. *Українська правда*. 2024. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2024/09/23/7476354/.

Отже, як для України, так і для країн ЄС, українська міграційна криза стала не лише гуманітарною, але й структурною подією, що потребує системного, довгострокового та скоординованого підходу. Україна має розробити політики повернення та реінтеграції, а ЄС – забезпечити перехід від екстрених рішень до стабільної політики інтеграції. Лише за таких умов міграційні потоки можуть трансформуватися з виклику на шанс для відновлення і співпраці.

Загалом проведений аналіз демонструє, що українська міграційна криза набула безпрецедентних масштабів, охопивши мільйони людей і суттєво вплинувши на демографічну ситуацію в Україні та соціально-економічний баланс у Європі. Для України це означає втрату значної частини працездатного населення, посилення демографічного старіння та регіональних диспропорцій, що створює довготривалі ризики для відновлення економіки та соціальної сфери. Для країн ЄС і сусідів України – це випробування на здатність до солідарності, інтеграції нових міграційних потоків та забезпечення сталості соціальних систем в умовах зростання навантаження на інфраструктуру й ринки праці.

Водночас ці процеси відкривають і нові можливості: українські біженці сприяють розвитку ринків праці приймаючих країн, створюють додаткову економічну активність і поступово формують діаспори, які можуть стати важливим ресурсом для майбутньої відбудови України. Ключовим викликом залишається вироблення збалансованої політики: для України – це створення умов для повернення та реінтеграції громадян після війни, а для ЄС – перехід від тимчасових рішень до системної міграційної та інтеграційної політики, що забезпечить як захист українців, так і стійкість європейських соціальних моделей.

3.2. Біженці та інші мігранти до інших країн

Хоча більшість українців виїхали до країн ЄС, значна частина осіб шукала притулку або можливості для роботи в інших державах:

Канада – одна з найбільших країн-реципієнтів серед позаєвропейських. Програма CUAET (Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel) дозволила понад 220 000 українцям в'їхати до Канади з 2022 р. Програма поєднувала гуманітарний та трудовий статус.

США – запровадили програму Uniting for Ukraine, яка дозволила понад 180 000 українцям в'їхати за спонсорською схемою (переважно через сімейні або волонтерські ініціативи).

Велика Британія (не входить до ЄС з 2020 р.) – запустила схеми Homes for Ukraine та Ukraine Family Scheme, за якими в'їхало понад 180 000 осіб.

Ізраїль – прийняв приблизно 15–25 тис. українців, зокрема тих, хто мав єврейське походження або родинні зв'язки. Більшість в'їздів – за тимчасовим статусом.

Туреччина, Грузія, Вірменія, Казахстан – стали транзитними або тимчасовими країнами перебування. Сотні тисяч осіб прибули туди в перші місяці війни. Частина залишилась, особливо в Туреччині.

Статус і умови перебування:

Тимчасовий захист або гуманітарний дозвіл на проживання – типові механізми для Канади, США, Ізраїлю.

Програми інтеграції варіюються, зокрема Канада забезпечує доступ до працевлаштування, освіти, охорони здоров'я. США пропонують обмежену допомогу, якщо спонсор бере відповідальність.

Деякі з біженців були трудовими мігрантами. Тобто частина українців виїжджала як сезонні працівники або за контрактами, зокрема до Ізраїлю, Великої Британії (у сфері догляду) та Канади (аграрний сектор).

Таблиця 3.2.1

Оцінка чисельності мігрантів та біженців з України (орієнтовно на початок 2025 р.), *осіб*

Країна	Приблизна кількість українців
Канада	~220 000
США	~180 000
Велика Британія	~180 000
Ізраїль	~20 000
Туреччина	~50 000
Грузія	~25 000
Казахстан	~15 000

Складено авторами за: *Cuibus M., Walsh P. W., Sumption M.* Ukrainian migration to the UK. *The Migration Observatory*. 2024. URL: https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/ukrainian-migration-to-the-uk/; Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження. *Центр економічної стратегії.* 2025. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/.

Канада стала одним із найактивніших партнерів України в питанні прийому біженців. У березні 2022 р. уряд Канади запровадив програму CUAET (Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel), яка дозволяла українцям отримати трирічний візовий статус із правом на роботу та навчання. Програма мала характер гуманітарної, але з опціями соціально-економічної інтеграції[58].

До початку 2025 р. понад 220 тис. українців в'їхали до Канади за цією програмою. Особливістю стала спрощена онлайн-реєстрація та прискорене оформлення документів, зокрема для жінок із дітьми. Уряди провінцій – Альберта, Онтаріо, Британська Колумбія – запустили локальні програми підтримки: мовні курси, тимчасове житло, освітні ваучери.

Українці отримували доступ до системи охорони здоров'я, шкільної освіти, соціальної допомоги, але деякі труднощі виникали через нестачу житла та віддаленість поселень. Частина прибулих зіштовхнулася з довгими чергами до лікарів і відсутністю стабільного доходу.

[58] *Zinchenko D.* Ukrainians in Canada, It's Your Last Chance! Don't Miss the Opportunity to Stay in Canada Longer! *Sas and Ing Immigration Law Centre*. 2025. URL: https://canadian-visa-lawyer.com/ukrainians-in-canada-its-your-last-chance-dont-miss-the-opportunity-to-stay-in-canada-longer/.

У 2024 р. уряд Канади поступово згортає CUAET, однак дозволив її учасникам подавати заявки на продовження статусу або постійну резиденцію, що підкреслює довгостроковий намір інтеграції частини українських мігрантів у суспільство.

США запровадили програму «Uniting for Ukraine» (U4U), що дозволяла українцям прибути за спонсорською схемою, якщо на них чекав громадянин або постійний резидент США, готовий надати фінансову та побутову підтримку. Станом на 2025 рік за цією схемою прибули понад 180 000 українців[59].

Програма передбачала два роки перебування в гуманітарному статусі («parole») з правом на роботу. Проте особи не отримували автоматичного доступу до соціальних пільг, і багато хто змушений був працювати відразу після приїзду часто на низькооплачуваних роботах.

Позитивним елементом стала активність української діаспори у США – створювалися волонтерські центри допомоги в містах Нью-Йорк, Чикаго, Сієтл, Сакраменто. Проте водночас відсутність централізованої державної допомоги та різні умови в різних штатах створювали нерівність доступу до базових послуг.

До труднощів належить також брак мовної адаптації, відсутність житла, нестабільний міграційний статус. Водночас багато українців намагаються змінити статус на постійний – наприклад, через програми для біженців або членів родини.

Велика Британія. Після виходу з ЄС Велика Британія розробила дві основні програми підтримки українців – Homes for Ukraine та Ukraine Family Scheme. Перша дозволяла британцям приймати українців до своїх домівок щонайменше на 6 місяців, а держава виплачувала їм компенсацію. Друга дозволяла возз'єднання з родичами[60].

Станом на 2025 рік близько 180 000 українців прибули до Великої Британії за цими схемами. Вони отримали тримісячне безкоштовне проживання, доступ до медицини, освіти, соціальної допомоги, а також право на працевлаштування. Програми передбачали 3-річну візу.

Проблемами стали недостатня кількість місць проживання, особливо в Лондоні та інших мегаполісах, а також обмежені можливості для працевлаштування осіб без знання англійської мови. Деякі українці були змушені змінювати місця проживання кілька разів за рік.

Уряд Британії постійно оновлював правила: спочатку планувалося завершення програм у 2023–2024 рр., однак терміни продовжено до 2026 року. Багато українців інтегрувалися в британське суспільство, діти пішли до шкіл, а жінки – до сфери догляду, торгівлі, обслуговування.

Ізраїль прийняв 15–25 тис. українців, зокрема багато з них мали єврейське походження і в'їхали за програмами репатріації, що дозволяють отримати

[59] Temporary Protected Status Designated Country: Ukraine. *U.S. Citizenship ana Immigration Services*. URL: https://www.uscis.gov/humanitarian/temporary-protected-status/TPS-Ukraine.

[60] *Cuibus M., Walsh P. W., Sumption M.* Ukrainian migration to the UK. *The Migration Observatory*. 2024. URL: https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/ukrainian-migration-to-the-uk/.

громадянство через «Закон про повернення». Для інших осіб держава встановила тимчасовий гуманітарний статус[61].

Перші хвилі прибуття були досить хаотичними, і в березні–квітні 2022 р. уряд Ізраїлю навіть тимчасово обмежував в'їзд для неєвреїв, встановивши квоту в 5 000 осіб. Це викликало критику, після чого політика стала більш відкритою.

Більшість українців оселилися в Тель-Авіві, Хайфі, Єрусалимі та інших містах з великою українською діаспорою. Репатріанти отримували житло, фінансову допомогу, інтенсивні курси івриту, але ті, хто не мав права на репатріацію, стикались із нестабільним статусом та ризиком депортації.

Соціальною проблемою стало також перевантаження медичних та соціальних служб, зокрема у містах з великою кількістю переселенців. Деякі громадські організації допомагали українцям, але системної інтеграційної програми для неєвреїв Ізраїль не створив.

Туреччина, Грузія, Вірменія, Казахстан. Ці країни стали перехідними або тимчасовими пунктами, особливо в перші місяці повномасштабного вторгнення. Через спрощений режим в'їзду (безвіз), доступне житло і відсутність візових бар'єрів, десятки тисяч українців прибули до цих країн у 2022–2023 рр.[62].

Туреччина – найбільший реципієнт серед цих країн, прийняла орієнтовно 50 000 українців. Багато з них залишились у туристичних районах Анталії, Стамбулі, Ізмірі. Проте статус біженця не надається, і українці можуть перебувати лише на підставі туристичної або гуманітарної візи.

Грузія та Вірменія стали важливими хабами для українських ІТ-фахівців, фрилансерів, а також політично активних осіб, які шукали безпечного середовища. У цих країнах також активно працювали волонтерські організації, однак доступ до медицини та освіти залишався обмеженим.

Казахстан переважно виконував роль транзитної держави, однак частина українців залишилась у містах Алмати та Астана, особливо ті, хто мав родинні або професійні зв'язки. Основна проблема – правовий статус, адже українці часто не мають гарантій тривалого перебування[63].

Усі ці країни не мають чітких національних програм інтеграції для українців, тому більшість перебуває в умовах невизначеності, сподіваючись або на повернення, або на можливість переїхати до ЄС чи Північної Америки.

Отже, позаєвропейські країни, зокрема Канада, США, Велика Британія, Ізраїль, Туреччина, Грузія та Казахстан, відіграли значну роль у розміщенні українських біженців та мігрантів, проте характер і якість підтримки там істотно відрізнялися. Канада та Велика Британія забезпечили комплексні програми інтеграції з доступом до освіти, медицини та ринку праці, тоді як у США допомога здебільшого ґрунтувалася на спонсорській підтримці громадян та активності української діаспори. Ізраїль надавав особливі умови для осіб з єврейським походженням, тоді як інші українці стикалися з нестабільним

[61] Ukrainian Refugees in Israel. Overview January 2025. *ASSAF*. URL: https://assaf.org.il/wp-content/uploads/2025/01/Ukrainian-Refugees-2024B.pdf.
[62] Ukrainian refugee crisis. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_refugee_crisis.
[63] Kazakhstan Refugee Statistics. *Macrotrends*. URL: https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/KAZ/kazakhstan/refugee-statistics.

статусом. Туреччина, Грузія та Казахстан стали переважно транзитними або тимчасовими пунктами, що відзначалися браком національних програм інтеграції. Це підкреслює, що глобальна українська міграція має неоднорідний характер: від системної підтримки у розвинених країнах до невизначеності та тимчасових рішень у регіональних державах, що створює різний спектр викликів для українців за межами ЄС.

3.3. Українці, які залишилися на окупованих територіях та беруть участь у міграційних процесах до країни-агресорки з її сателітами

Станом на 2025 рік, на тимчасово окупованих територіях України проживає приблизно 3–5 млн осіб. Це значне зменшення порівняно з довоєнним періодом, коли на цих територіях мешкало близько 8–10 млн людей. Зниження чисельності населення зумовлене масовими евакуаціями, депортаціями та втратами внаслідок бойових дій[64], [65].

За даними українських і міжнародних інституцій, від початку повномасштабної агресії понад 2,8 млн українців були насильно депортовані до росії, з них сотні тисяч дітей. Частина людей залишилася там через відсутність можливостей повернення або під тиском репресивної системи. Значний відсоток цих осіб отримав статус «тимчасово переміщених» у прикордонних з Україною російських регіонах (Ростовська, Бєлгородська, Курська області). Деякі з депортованих примусово переселялися до Сибіру чи на Далекий Схід. Подібна практика застосовувалася і в сателітних країнах – Білорусі, де частина депортованих осіб опинилася в тимчасових пунктах розміщення, без чіткої перспективи повернення[66,67,68].

Основні проблеми життя на окупованих територіях

1. Порушення прав людини

Органи ООН та правозахисні організації фіксують систематичні порушення прав людини з боку російських окупаційних адміністрацій. Серед них – незаконні затримання, тортури, зникнення безвісти, придушення свободи слова та мирних зібрань. Мешканці живуть у стані постійного страху, а будь-яка проукраїнська активність жорстоко придушується.

2. Примусова паспортизація та мобілізація

---

[64] *Семенченко М., Лев І. «*Я болісно переживала смерті друзів». Підлітки – про життя в російській окупації та після неї. *Суспільне Новини*. 2024. URL: https://suspilne.media/757871-a-bolisno-perezivala-smerti-druziv-pidlitki-pro-zitta-v-rosijskij-okupacii-ta-pisla-nei/.

[65] Russian-occupied territories of Ukraine. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Russian-occupied_territories_of_Ukraine.

[66] *Yulzari K.* It is true that the greatest number of Ukrainian refugees have been in Russia since the beginning of the war. URL: https://factcheck.bg/en/it-is-true-that-the-greatest-number-of-ukrainian-refugees-have-been-in-russia-since-the-beginning-of-the-war/?utm_source=chatgpt.com.

[67] *Havrylov V.* Numbers and Evidence of Forcible Deportation of Ukrainians to Russia in the Russo-Ukrainian War. URL: https://deportation.org.ua/numbers-and-evidence-of-forcible-deportation-of-ukrainians-to-russia-in-the-russo-ukrainian-war/?utm_source=chatgpt.com.

[68] *Panchenko M., Havrylov V*. How Many Ukrainians Have Been Deported to Russia since February 24th, 2022? *Ukraine World.* 2023. URL: https://ukraineworld.org/en/articles/opinions/deported-russia?utm_source=chatgpt.com.

З липня 2024 р. на окупованих територіях введено обов'язкове отримання російських паспортів. Громадяни, які відмовляються від російського громадянства, позбавляються доступу до медичної допомоги, соціальних виплат та можуть бути ув'язнені як «іноземці». Чоловіки, які отримали російські паспорти, підлягають примусовій мобілізації до російської армії.

3. Русифікація та знищення української ідентичності

Окупаційна влада активно впроваджує русифікацію: українська мова та культура витісняються з публічного простору, школи переходять на російську програму, а українські підручники забороняються. Це спрямовано на знищення української національної ідентичності на захоплених територіях.

4. Становище дітей

На окупованих територіях перебуває понад 615 тис. дітей шкільного віку. Вони піддаються ідеологічному впливу через «воєнно-патріотичні табори», де їх навчають російському націоналізму. Також фіксуються випадки насильницького усиновлення українських дітей російськими родинами та примусової депортації[69].

5. Економічна та гуманітарна криза

Окупаційна адміністрація не забезпечує належного управління: спостерігається деградація інфраструктури, нестача базових товарів, ліків та медичних послуг. Місцеві жителі стикаються з високим рівнем безробіття та бідності.

6. Психологічний тиск та страх

Життя під окупацією супроводжується постійним психологічним тиском. Люди бояться висловлювати свої думки, оскільки будь-яка критика може призвести до репресій. Це створює атмосферу недовіри та ізоляції серед населення.

Ці умови змушують багатьох мешканців окупованих територій шукати шляхи евакуації, незважаючи на ризики, пов'язані з перетином лінії фронту або кордонів. Ті, хто залишаються, часто не мають вибору через сімейні обставини, відсутність ресурсів або страх перед невідомим.

Слід наголосити, що ситуація з українцями, які залишилися на окупованих територіях або були примусово переміщені до рф та її сателітів, має подвійний вимір: гуманітарний та політико-правовий. З одного боку, мільйони людей перебувають у стані невизначеності, стикаються з порушенням базових прав, примусовою паспортизацією, мобілізацією та ризиком втрати національної ідентичності. З іншого боку, масштабні депортації та використання цивільних як трудового ресурсу створюють передумови для довгострокових демографічних і соціальних втрат України. Це підтверджує, що питання захисту та повернення цих громадян має стати одним із ключових напрямів державної політики та міжнародної адвокації, адже воно безпосередньо впливає на майбутнє відновлення, єдність і стійкість українського суспільства.

[69] *Семенченко М., Лев І. «*Я болісно переживала смерті друзів». Підлітки – про життя в російській окупації та після неї. *Суспільне Новини*. 2024. URL: https://suspilne.media/757871-a-bolisno-perezivala-smerti-druziv-pidlitki-pro-zitta-v-rosijskij-okupacii-ta-pisla-nei/.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Висновки

1. Аналіз стану міграційних процесів в Україні демонструє глибину трансформацій, що відбулися у сфері міграції внаслідок війни, і підкреслює нагальну потребу в системному реагуванні на багаторівневі виклики. З 2014 р., особливо після 2022 р., Україна пережила безпрецедентний масштаб як внутрішнього, так і зовнішнього переміщення населення. Загальна кількість вимушено переміщених осіб перевищила 4,6 млн, тоді як за кордоном опинилося понад 7 млн українців. Ці міграційні процеси мають складну соціально-економічну структуру і впливають на всі аспекти суспільного життя.

2. Зовнішня трудова міграція залишається стабільним явищем, однак після початку повномасштабної війни значно активізувались не лише переміщення до країн ЄС, а й до позаєвропейських держав, зокрема Канади, США, Норвегії та Великої Британії. Це спричинило зміну міграційного профілю: переважають жінки з дітьми, що створює нові виклики в частині забезпечення соціальних послуг, доступу до освіти, охорони здоров'я, а також мовної інтеграції та працевлаштування. Водночас численні бар'єри – від визнання дипломів до нерівного доступу до соціальної допомоги – стримують повноцінну інтеграцію українських біженців у нові суспільства.

3. Попри наявність законодавчої та інституційної бази, яка регламентує політику щодо ВПО та внутрішніх трудових мігрантів, система підтримки часто виявляється недостатньо ефективною через фрагментарність, слабку міжвідомчу координацію, неточний статистичний облік і нерівномірність реалізації заходів на місцях. Найбільшим викликом для переселенців залишається забезпечення житлом. Оренда за високими цінами, відсутність правових гарантій, нестача державного житла – все це посилює вразливість ВПО. Запущені програми, зокрема «єВідновлення» та «Прихисток», хоч і є дієвими, не здатні задовольнити весь обсяг потреб.

Інтеграція в нові громади ускладняється також обмеженим доступом до ринків праці. Після переміщення значна частина ВПО не може реалізувати свій професійний потенціал через невідповідність навичок, втрату соціального капіталу або дискримінаційні бар'єри. У сфері освіти критичними залишаються нестача місць у школах, нестабільність освітнього процесу, відсутність психологічного супроводу та обмежені ресурси для інклюзивної освіти. Усе це формує додаткові ризики для соціальної адаптації дітей ВПО.

Окремим блоком проблем є психосоціальні виклики. ВПО, особливо діти, жінки, особи похилого віку, перебувають у стані хронічного стресу, що посилюється невизначеністю, побутовими труднощами, втратою близьких і життєвих орієнтирів. Недостатній доступ до послуг ментального здоров'я ускладнює стабілізацію внутрішнього стану переселенців. Зафіксовано зростання емоційного вигорання, тривожних та депресивних станів, особливо серед тих, хто не має постійного житла чи стабільного доходу.

4. Важливою реакцією на загрозу стала масштабна релокація підприємств. З 2022 р. понад 11 тис. компаній змінили місце юридичної реєстрації, а близько 700 пройшли через державну програму релокації. Це дозволило зберегти виробничу діяльність, робочі місця, активізувати локальні економіки в безпечніших регіонах. Проте низка викликів – дефіцит приміщень, логістичні бар'єри, труднощі з кадрами – продовжують стримувати ефективну адаптацію переміщених підприємств, особливо в бюджетній сфері (освіта, охорона здоров'я, культура).

5. Ще однією критичною групою населення є українці, що залишились на тимчасово окупованих територіях. Їх чисельність оцінюється в обсягах від 3 до 5 млн осіб. Вони перебувають в умовах правової невизначеності, політичного тиску, репресій, економічної деградації. Примусова паспортизація, мобілізація, русифікація, заборона української мови та символіки – ці фактори створюють загрозу знищення національної ідентичності. Відсутність доступу української держави до цих громадян обмежує можливості моніторингу їх становища та надання допомоги.

6. Експертами наголошується на необхідності довгострокової стратегічної політики щодо реінтеграції як ВПО, так і біженців за кордоном. Певна частина українців готова повернутись, однак ключовими умовами є наявність безпечного житла, доступу до послуг та перспектив працевлаштування. Водночас частина мігрантів вже інтегрувалась у нові суспільства, що вимагає розробки політик підтримки репатріації, а також транснаціонального збереження зв'язків із діаспорою.

7. Результати цього дослідження підтверджують, що міграційні процеси в Україні з 2014 по 2025 роки значною мірою були сформовані тривалим збройним конфліктом і геополітичною нестабільністю. Анексія Криму та війна на Сході України спровокували початкові хвилі внутрішнього переміщення, але повномасштабне вторгнення у 2022 р. різко посилило як внутрішню, так і зовнішню міграцію. Це призвело до найбільшої кризи вимушеного переміщення в сучасній історії Європи, яка глибоко вплинула на демографічну структуру та ринок праці України. Внутрішнє переміщення створило великий тиск на міську інфраструктуру, тоді як зовнішня міграція призвела до нестачі робочої сили в критичних секторах економіки.

Дослідження показує невідповідність між існуючими рамками міграційної політики та мінливими реаліями великомасштабного переміщення. Українська влада досягла прогресу в координації гуманітарної допомоги, але політичні інструменти для управління зворотною міграцією, підтримки переміщених професіоналів і вирішення проблем довгострокової соціальної інтеграції все ще недостатньо розроблені. Існує нагальна потреба переглянути міграційні стратегії з урахуванням довгострокових цілей реконструкції та регіональної співпраці з партнерами з ЄС.

8. У період 2014–2025 рр. міграційна ситуація в Україні зазнала якісної трансформації: від відносно локального конфлікту на Сході України – до повномасштабної гуманітарної кризи, що охопила всю країну та мала транскордонний характер. Це спричинило масштабні демографічні втрати,

скорочення трудового ресурсу, зміни в освітній структурі населення та тиск на системи соціального захисту.

Для України ключовими викликами стали: втрата частини працеактивного населення, особливо у сфері медицини, освіти, IT та промисловості; перевантаження інфраструктури в регіонах, що приймають ВПО; необхідність політики реінтеграції підприємств, включно з житлом, перекваліфікацією та підтримкою малого бізнесу. Для держави важливо врахувати, що не всі українці повернуться – і вже зараз потрібні механізми циркулярної мобільності та взаємодії з діаспорою.

9. Для країн ЄС українські біженці стали значущим фактором покращення їх демографічної ситуації в бік суттєвого омолодження населення, поповнення ринку праці, особливо у сферах з хронічним дефіцитом кадрів – логістиці, догляді, сільському господарстві. Водночас зросло навантаження на житлову, освітню та медичну інфраструктуру, особливо в Польщі, Молдові, Чехії та країнах Балтії. Успішні приклади програм адаптації доводять важливість довгострокових, а не тимчасових рішень.

Рекомендації

Рекомендації щодо удосконалення державної міграційної політики:

- Розробити оновлену Стратегію міграційної політики України до 2030 року з урахуванням викликів війни, демографічної кризи, інтеграції ВПО та повернення біженців з-за кордону.
- Забезпечити міжвідомчу координацію між Мінсоцполітики, Мінреінтеграції, МОН, МОЗ, ДМС та Держстатом щодо обліку, моніторингу та реагування на міграційні процеси.
- Підвищити аналітичну спроможність державних органів, зокрема через створення постійно діючої системи оцінки впливу міграції на регіональний розвиток, ринки праці та освітніх послуг.

Рекомендації щодо підтримки та інтеграції ВПО:

- Забезпечити розширення програми «єВідновлення» та удосконалити механізми компенсації за втрачене або пошкоджене житло з пріоритетом на вразливі категорії (сім'ї з дітьми, люди з інвалідністю, літні особи).
- Інституціоналізувати програми перекваліфікації та працевлаштування ВПО, включно з мікрогрантами на самозайнятість, соціальним партнерством з приватним сектором, програмами професійної мобільності.
- Створити місцеві стратегії інтеграції ВПО з урахуванням освітніх, медичних, житлових і культурних потреб, з обов'язковим залученням громадських організацій і самих переселенців.

Рекомендації щодо сприяння поверненню біженців та представників діаспори:

- Розробити Державну програму підтримки повернення громадян з-за кордону, включно з фінансовими стимулами, спрощеним оформленням документів, програмами житлового забезпечення.

- Підтримувати ініціативи транснаціонального залучення діаспори, зокрема через платформу для дистанційної зайнятості, освітні обміни, стипендії для дітей біженців, інвестиційні програми для бізнесу українців за кордоном.
- Проводити інформаційні кампанії в країнах перебування мігрантів, акцентуючи на безпеці, інфраструктурних змінах, економічних можливостях в Україні.

Рекомендації щодо підтримки релокованих підприємств:

- Удосконалити механізм релокації підприємств, створивши єдине вікно подання заявок, базу приміщень, пільгові умови оренди, а також запровадити фінансову підтримку на стартовий період.
- Створити нормативну модель переміщення бюджетних установ, закладів та організацій, зокрема освітніх, медичних і культурних, передбачивши спрощення процедур зміни ліцензії, адреси, структури штатного розпису.
- Підтримати місцеві громади, що приймають релокований бізнес, через дотації, інфраструктурні інвестиції та програми локального економічного розвитку.

Рекомендації щодо захисту прав осіб, що перебувають на окупованих територіях:

- Забезпечити збереження реєстрів і правового статусу громадян України, які залишаються під окупацією, зокрема цифровий облік на базі даних МВС, МОЗ, МОН.
- Розробити заходи для майбутньої реінтеграції цих громадян, зокрема щодо відновлення документів, прав на власність, доступу до публічних послуг та психологічної підтримки.
- Забезпечити документування порушень прав людини на окупованих територіях, з урахуванням майбутніх міжнародних правових процесів.

Рекомендації щодо міжнародних партнерів:

- Посилити довгострокову підтримку України у сфері інтеграції мігрантів та ВПО, зокрема через цільові гранти на житлове будівництво, освіту, медицину та зайнятість.
- Фінансувати спільні програми з реінтеграції та повернення мігрантів, підтримуючи їх професійну мобільність, дистанційне працевлаштування та підприємництво.
- Забезпечити захист прав українців за кордоном, сприяти визнанню кваліфікацій, спрощенню процедур працевлаштування, а також підтримці української мови й культури за кордоном.

Рекомендації щодо вдосконалення міграційної політики та підтримки соціально-економічної реінтеграції переміщених осіб:

Рекомендації для України:

- Розробити національну стратегію реінтеграції для тих, хто повертається, та ВПО, що має передбачати підтримку з житлом, доступом до освіти, психологічну допомогу та сприяння працевлаштуванню.

- Інвестувати в розвиток інфраструктури та громадських послуг у регіонах, що прийняли значну кількість ВПО, щоб уникнути перевантаження місцевих ресурсів та стимулювати збалансований регіональний розвиток.
- Посилити програми працевлаштування та професійної адаптації, орієнтовані на узгодження навичок мігрантів з актуальними потребами ринку праці. Для тих, хто повертається, доцільно передбачити можливості для перекваліфікації, розвитку підприємництва та визнання неформальних і здобутих за кордоном кваліфікацій.
- Розширити використання цифрових державних сервісів та платформ дистанційного навчання, що в умовах переміщення довели свою ефективність. Це дозволить зберегти доступ до освіти, професійного розвитку та публічних послуг для населення в мобільних та кризових умовах.
- Залучати українську діаспору та спільноти мігрантів за кордоном до процесу національного відновлення, створюючи механізми для їх участі в інвестуванні, інноваційній діяльності та трансфері знань.
- Забезпечити збір статистичної інформації та постійний моніторинг та аналіз міграційних процесів із деталізацією за віком, статтю, регіоном та статусом, щоб формувати гнучку та адаптивну політику реагування на кризи.
- Забезпечити формування інклюзивного та недискримінаційного публічного дискурсу щодо міграції, щоб підтримувати соціальну згуртованість і запобігати напруженню між приймаючими громадами та переміщеними особами.

Рекомендації для країн ЄС

- Переходити від короткострокових гуманітарних рішень до довгострокових стратегій інтеграції. Тимчасовий захист має поступово еволюціонувати в системну політику з чіткими механізмами доступу до освіти, ринку праці, охорони здоров’я та постійного проживання.
- Сприяти визнанню українських дипломів та інших кваліфікацій через прискорення процедур нострифікації, розширення програм перекваліфікації та підтримку професійної адаптації мігрантів у дефіцитних секторах економіки (особливо медицина, освіта, догляд, ІТ).
- Посилювати міжурядову координацію/кооперацію з Україною з метою обміну даними про мігрантів, планування політики повернення та залучення українських мігрантів у процеси післявоєнного відновлення через спільні освітні, економічні та інвестиційні програми.
- Забезпечувати належне фінансування та підтримку місцевих громад, які приймають значну кількість українців, шляхом доступу до фондів ЄС та створення цільових інструментів на рівні муніципалітетів.
- Ураховувати гендерний вимір у міграційній політиці, зокрема підтримку матерів з дітьми, доступ до дитячих садків, шкіл та жіноче працевлаштування в гнучких умовах.

- Розробити механізм добровільного та поетапного повернення, орієнтованих на тих, хто висловив бажання повернутися до України, з урахуванням безпекових, житлових і професійних умов для гідної реінтеграції.
- Підтримувати соціальний діалог та зменшення ксенофобських настроїв, зокрема через інформування громадськості про внесок українців у економіку приймаючих країн, просування культурного обміну та участь громадянського суспільства в політиці інтеграції.
- Модернізувати систему збору даних про міграцію для кращого моніторингу динаміки, потреб та профілю українських мігрантів з метою ухвалення ефективних політичних рішень.